

AKCIONARSTVO

-časopis za menadžment-

Časopis je indeksiran na ERIH PLUS listi časopisa

Vol. 26, No. 1, 2020. godine

Izdavač

Centar za ekonomska i finansijska istraživanja

Lomina br. 2, 11000 Beograd

Tel: 011/361-09-06

www.ipn.org.rs/akcionarstvo

e-mail: cefibeograd@gmail.com

Suizdavači

Fakultet za menadžment

Institut primenjenih nauka Beograd

Glavni i odgovorni urednik

prof. dr Milorad Zekić

Visoka škola za menadžment i ekonomiju, Kragujevac, R. Srbija

ISSN 0354-6403

Redakcijski odbor

Prof. Dr Zoran Vasić, Visoka škola za menadžment i ekonomiju,
Kragujevac, R. Srbija

Prof. Dr Ana Opačić, Fakultet za poslovne studije i pravo, Beograd, R.
Srbija

Prof. Dr Živorad Petrović, Visoka škola EPOHA, Beograd, R. Srbija

Prof. Dr Dragan Anđelić, Visoka škola za menadžment i ekonomiju,
Kragujevac, R. Srbija

doc. Dr Ljubiša Todorović, Univerzitet Slobomir P., Bijeljina, Bosna i
Hercegovina

Prof. Dr Ilija Galjak, Institut primenjenih nauka, Beograd, R. Srbija

Prof. Dr Zoran Babić, Univerzitet za poslovne studije, Banja Luka

Prof. Dr Slobodan Anđić, Beogradska poslovna škola, Beograd, R. Srbija

Doc. Dr Andrej Mićović, Fakultet za hotelijerstvo i turizam, Vrnjačka
Banja, R. Srbija

Prof. Dr Cvijetko Stojanović, Institut primenjenih nauka, Beograd, R. Srbija

Lektor i kolektor

Valentina Jovanović

Tehnički urednik

Slobodan Vukoje

Štampa:

Family print Niš

Časopis izlazi jednom godišnje – The magazine is published one times a
year

SADRŽAJ

Slavko Vukša Nemanja Pantić PROFIT I POFITNA STOPA	7
Biljana Ivanova Slađan Ristić AKUMULACIJA I KONCENTRACIJA KAPITALA	26
Slobodan Stanojević Milan Milunović OKONČANJE POSTUPKA DRŽAVNE REVIZIJE	35
Aleksandar Majstorović Svetlana Tasić Predrag Jovićević USMERENJA ZA MODELIRANJE SISTEMA INTERNE BUDŽETSKE REVIZIJE	49
UPUTSTVO AUTORIMA ZA PRIPREMU RUKOPISA	64

Slavko Vukša¹

Nemanja Pantić²

PROFIT I POFITNA STOPA

Originalan naučni rad

UDK: 33.054.22

330.143.12

Rezime

Na površini kapitalističkog sistema robne proizvodnje višak vrednosti poprima oblik profita. Da bismo utvrdili šta je profit, mora biti zamenjen visoko apstraktni metod analize sa analizom konkretnijih formi funkcionisanja robne proizvodnje i zakonitosti u ispoljavanju oblika profita i načina njegovog prisvajanja. Jednostavno rečeno, profit je zarada na predujmljeni kapital, a to smo ranije utvrdili da važi i za višak vrednosti, naime, višak vrednosti nastaje kao suvišak ili dobit na uloženi kapital. Međutim, analizirajući proces stvaranja i oplođavanja vrednosti, utvrdili smo da samo varijabilni kapital (kapital uloženi u radnu snagu) stvara novu vrednost, pa prema tome i višak vrednosti.

Ključne reči: profit, profitna stopa, kapital

Uvod

Ako posmatramo proces proizvodnje u kapitalističkom preduzeću, onda uočavamo da se za početak svakog procesa proizvodnje mora predujmiti određena suma novca. Taj novac predujmljuje se u sredstva za proizvodnju i radnu snagu. U procesu savremene proizvodnje, sredstva za proizvodnju, pa se radna snaga kao faktori proizvodnje, poprimaju oblik kapitala, jer se u njih ulaže kapital, da bi se taj kapital na kraju procesa proizvodnje oplodio i vratio

¹ dr Slavko Vukša, redovni profesor, Visoka škola za menadžment i ekonomiju Kragujevac, Karađorđeva br. 52, R. Srbija, e-mail: slavkovuksa@gmail.com

² Dr Nemanja Pantić, docent, Fakultet za hotelijerstvo i turizam, Vrnjačka Banja, Vojvodjanska bb., R. Srbija, e-mail: nemanja.pantic@kg.ac.rs

uvećan. To što kapitalista dobije kao višak u odnosu na predujmljenu kapital - vrednost on naziva — profitom.

Iz analize stvaranja viška vrednosti, marksistički metod, znamo da jedino radna snaga ima tu sposobnost da stvara novu vrednost i višak vrednosti, a sredstva za proizvodnju samo prenose svoju vrednost na nove proizvode.

Prema tome, profit nije ništa drugo nego preobraženi oblik viška vrednosti; samo što se profit na površini ispoljava prividno kao produkt ukupno predujmljenog kapitala, ne, dakle, ono što stvarno jeste —produkt viška rada, rezultat eksploatacije najamnog rada, već kao rezultat ukupno angažovanog kapitala u procesu proizvodnje.

Pretvaranje viška vrednosti u profit i stope viška vrednosti u profitnu stopu

Kategorija profita je važna ekonomska kategorija i za razumevanje njene sadržine, Marks se služio teorijom radne vrednosti i objašnjavanjem porekla i suštine viška vrednosti. Građanska ekonomska teorija koja se ne bazira na teoriji radne vrednosti pokušava na različite načine da objasni poreklo profita (prodajom robe iznad njene vrednosti, teorijom rizika, implicitnom najaminom za preduzetničku aktivnost, teorijom alternativnih troškova i dr.). Pri tome je važno istaći da građanska ekonomska teorija stalno izbegava da kategoriju profita veže za višak vrednosti, odnosno, za višak rada najamne radne snage.

Razume se, ukoliko bi građanska ekonomija prihvatila radnu teoriju vrednosti, implicitno bi morala priznati postojanje eksploatacije najamnog rada preko prisvajanja viška rada (neplaćenog rada), što i nije u interesu građanske ekonomske teorije. Otuda i pojava različitih varijanata i različitih koncepcija među građanskim ekonomistima u pružanju odgovora na suštinsko pitanje: odakle potiče ta suma vrednosti koja se javlja kao višak ili dobit iznad sume koja je predujmljena u proces proizvodnje.

Kapitalista kao ulagač kapitala upravo je zainteresovan jedino koliko će mu doneti toga viška njegovo predujmljivanje kapitala u

neki proces proizvodnje. Ujedno, to je njegov osnovni motiv i pokretačka snaga prilikom odlučivanja gde ulagati kapital, a pri tome se rukovodi principom da ulaže u onu granu ekonomske aktivnosti koja će mu donositi najveći mogući profit ili zaradu. Težnja za što većim profitom osnovna je pokretačka snaga privredne inicijative i privatnog preduzetništva pojedinih kapitalista ili akcionarskih društava.

U toj trci za što većim profitom (maksimalizacijom profita) ima nečeg što se smatra da ubrzava razvitak proizvodnih snaga savremenog društva, ali isto tako nečega što se ispoljava u negativnom efektu na razvitak globalne proizvodnje zbog stihijnosti i anarhičnosti u ispoljavanju zakonitosti maksimalizacije profita. Kapitalistu obično ne interesuje kakvu upotrebnu vrednost on proizvodi, već jedino koliki profit mu ta proizvodnja donosi, na primer, da li proizvodi odeću, hranu ili opremu, on će nastojati uvek da se orijentiše na onu proizvodnju koja će mu donositi najveći profit.

Kretanje profita bitno utiče na ponašanje kapitalista pri njihovom odlučivanju kuda će usmeravati ulaganje kapitala. S obzirom da kretanje profita nije svuda jednako, ovde treba da objasnimo čime se objašnjavaju različite visine profita i kako se može uticati na visinu profita. Zato će kasnije biti reči o prosečnom profitu, ekstra profitu i monopolskom profitu. Profit koji se ostvaruje u industriji od strane industrijskih kapitalista nazivamo industrijskim profitom, mada se profit može zaraditi i u trgovini, bankarstvu, poljoprivredi i dr., pa se, može govoriti o trgovinskom profitu, bankarskoj dobiti ili profitu i sl.

Ono što je bitno za sve kategorije profita jeste da svi oblici profita potiču iz mase viška vrednosti, dakle, iz jednog izvora koji u procesu proizvodnje kapitalistu ništa ne košta.

Troskovi proizvodnje i cena koštanja

Struktura vrednosti robe koja se proizvodi u savremenom preduzeću sadrži tri elementa: konstantni kapital, varijabilni kapital i višak vrednosti:

$$Vr = c + v + m$$

Ovde »c« predstavlja utrošeni deo sredstava za proizvodnju, »v« isplaćene najamnine, a »m« besplatno prisvojeni višak vrednosti. Troškove proizvodnje za kapitalistu predstavlja izdatak u kapitalu, a kao što vidimo to je samo $c + v$. Dakle, samo utrošeni predujmljeni kapital predstavlja troškove proizvodnje. Ako sada troškove proizvodnje podeli sa količinom proizvedenih roba, dobija svaki kapitalista cenu koštanja jedinice robe.

Stvarna vrednost robe i njena cena koštanja su različite veličine. Cena koštanja za kapitalistu je niža od vrednosti robe, odnosno od njene prodajne cene. Veličina vrednosti robe određena je količinom stvarno potrebnog rada za njenu proizvodnju (minulog i tekućeg) i zbog toga ono što roba košta kapitalistu i ono što stvarno košta proizvodnja robe isto tako razlikuju se za visinu viška vrednosti. »Ono što roba košta kapitalistu i ono što košta proizvodnja svake robe, svakako su dve različite veličine. Deo robne vrednosti koji se sastoji od viška vrednosti ne košta kapitalistu ništa, upravo zato što radnika košta neplaćenog rada (Marks, Kapital, III tom). Kapitalisti koštanje robe određuju izdatkom u kapitalu, međutim stvarno koštanje robe određuje se izdatkom u radu.

Tako cena koštanja zbog specifičnog karaktera kapitalističke robne proizvodnje dobija lažni izgled stvarne cene koštanja, odnosno, stvarne vrednosti robe. Ako cenu koštanja označimo sa »ck« onda stvarna vrednost robe izgleda: $Vr = ck + m$, a iz ovoga obrasca možemo izdvojiti $ck = Vr - m$, iz čega vidimo da vrednost robe i kapitalistička cena koštanja nisu iste veličine.

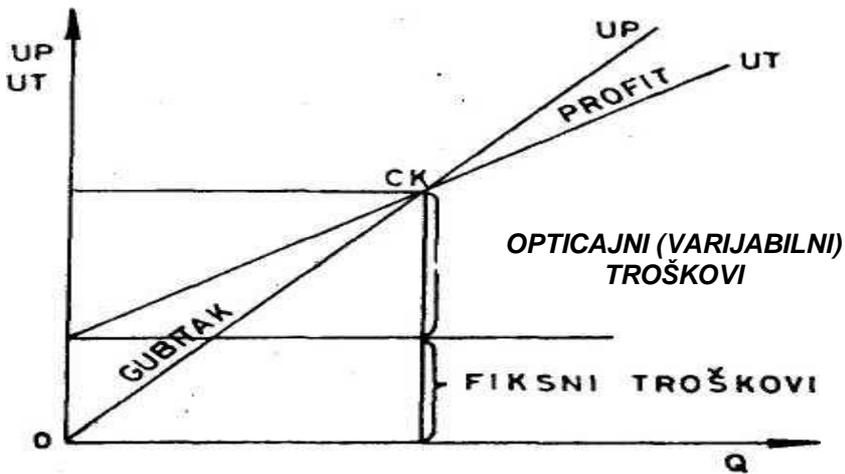
Ako kapitalista prodaje robu po vrednosti, onda ostvaruje ceo višak vrednosti. Prodajom robe, odnosno realizacijom viška vrednosti, dobije se veća vrednost od predujmljene kapital-vrednosti, pa kapitalisti ta promena u veličini vrednosti koju dobija nakon prodaje roba izgleda kao rezultat delovanja oba elementa cene koštanja ($c + v$).

Oba ova elementa cene koštanja ($c + v$) kapitalista svodi na cenu koštanja, na ono što je on uložio i utrošio u procesu proizvodnje, i sa njegovog stanovišta nestaje razlika između sastavnih delova

cene koštanja (ck), između konstantnog i varijabilnog kapitala, koji kao što već znamo imaju različite funkcije u procesu stvaranja vrednosti robe. Time se cenom koštanja prikriva način stvaranja vrednosti, te na površini kapitalističkog društva ne vidi se pravi izvor viška vrednosti odnosno profita. Stvara se privid da konstantni kapital isto kao i varijabilni učestvuju u stvaranju vrednosti robe.

Proizvodi rada u kapitalističkom načinu proizvodnje na tržištu se realizuju ne samo kao roba, već kao proizvodi kapitala. Sve ono što se ostvari prodajom robe iznad cene koštanja izgleda kapitalisti kao plod celokupno predujmljenog kapitala - konstantnog i varijabilnog.

Kod posmatranja troškova proizvodnje, kapitalistu ne interesuje podela na konstantni i varijabilni kapital, već samo koliki je predujmljeni kapital i, razume se, koliko je utrošeno predujmljenog kapitala. Za troškove proizvodnje bitan je način obrta kapitala. Prema tome, kod analize troškova proizvodnje kapital se deli na stalni ili fiksni i na optičajni ili varijabilni kapital. Ovakva podela je od značaja u posmatranju cene koštanja, jer postoji razlika u obrtu ili brzini obrta stalnog i optičajnog kapitala, što utiče na troškove proizvodnje po jedinici proizvoda i stepen korišćenja kapaciteta. Kapitalista može robu da prodaje ispod vrednosti, ali iznad njene cene koštanja i sve dotle dok se roba prodaje iznad cene koštanja ostvaruje se vrednost veća od predujmljene, odnosno, ostvaruje se profit. Ukoliko bi se roba prodavala ispod cene koštanja ostvaruje se gubitak od veličine predujmljene vrednosti i takav preduzetnik mora da propadne. Ovo se može i grafički predočiti na jednom grafikonu.

UT = Ukupni troškovi, UP = Ukupni prihod, FT = Fiksni troškovi, Q= Količina proizvoda CK = Cena koštanja

Na gornjem grafikonu na vertikalnu osu možemo staviti UT (ukupne troškove) i UP (ukupan prihod), a na horizontalnu osu količinu proizvodnje (Q). Uzmimo da je kapitalista uložio 10.000 novčanih jedinica. Od toga neka bude 4.000 uloženo u fiksni kapital, a 6.000 (4.000 u predmete rada i 2.000 u radnu snagu) u optičajni ili varijabilni kapital. Ako sa tim kapitalom proizvede 1.000 jedinica proizvoda i proda ih recimo za 12.000 novčanih jedinica, onda je njega proizvodnja koštala 10.000, što predstavlja njegovu »ck«, a 2.000 predstavlja ostvareni višak ili profit. Njemu je prodajna cena jednog proizvoda 120, a njena cena koštanja 100 novčanih jedinica. Prodaja takve robe iznad 100 novčanih jedinica donosi profit, pa čak da ne uspe da je proda za 120, nego recimo za 118 novčanih jedinica, ili bilo koju cenu između 100 i 120, on uvek ostvaruje profit, što se vidi na grafičkom prikazu. Međutim, kod analize troškova proizvodnje i cene koštanja za kapitalistu je bitno da se uloženi kapital (naročito fiksni deo kapitala) što racionalnije koristi. U našem primeru fiksni kapital (od 4.000) predstavlja fiksne troškove i oni se javljaju da li fabrika stoji ili radi punim

kapacitetom. Zato linija UT (ukupnih troškova) predstavlja zbir FT (fiksni troškovi) i troškovi varijabilnog kapitala koji su proporcionalni (što znači ako je veća proizvodnja i oni su veći).

Prodaja robe u kojoj je sadržan i višak vrednosti kao sastavni deo robne vrednosti, kapitalisti izgleda kao višak prodajne cene iznad njene »vrednosti«, a ne kao višak njene vrednosti iznad njene cene koštanja. Isto tako njemu izgleda da se višak vrednosti ostvaruje u prodaji i da potiče iz prodaje, a ne iz proizvodnje u kojoj učestvuje najamna radna snaga.

Višak vrednosti ili profit stavlja se u odnos prema predujmljenom kapitalu, a ne samo kako je sa stanovišta stvaranja vrednosti jedino ispravno prema varijabilnom kapitalu. Tako se višak vrednosti preobražava u profit. Razlika između viška vrednosti i profita je razlika koja proističe iz načina posmatranja. Međutim, takav način posmatranja prikriva pravu suštinu viška vrednosti, pravi izvor profita, jer oblici plaćanja najamnine prikrivaju neplaćeni rad radnika.

Poreklo profita se time zamagljuje, mistifikuje i praktično briše, jer se stvara zabluda da kapital po sebi ima svojstvo da donosi profit. Obrazac robne vrednosti:

$$Vr = c + (v + m)$$

Vr = vrednost robe

c = konstantni kapital

v = varijabilni kapital

m = višak vrednosti

gde smo utvrdili da samo varijabilni deo predujmljenog kapitala (radna snaga) stvara višak vrednosti pretvara se u obrazac koji ovako izgleda

$$Vr = (c + v) + m \text{ ili } Vr = ck + m$$

ck = cena koštanja

Tako se višak vrednosti predstavlja kao dodatak ili priraštaj na predujmljeni (uloženi) kapital ili na cenu koštanja. Profit tako ispada kao dohodak od kapitala i gornji obrazac može se napisati ovako:

$$Vr = ck + pf$$

Vr = vrednost robe; ck = cena koštanja; pf = profit

Ostvarivanje profita postaje osnovni motiv privredne aktivnosti kapitaliste. Pri tome se kapitalista rukovodi principom da investira kapital tamo gde očekuje najveći profit na uloženi kapital, mada možemo videti kod formiranja cene proizvodnje da se ta njegova subjektivna želja drugačije ostvane dejstvom objektivnih zakonitosti kapitalističke robne proizvodnje, te u principu dolazi do formiranja prosečnog profita na uloženi kapital.

Međutim, predujmljeni kapital fiksni i cirkulirajući u procesu proizvodnje troše se različitim intenzitetom (Hobbie, Schmidt, & Möst, 2019). Opticajni ili varijabilni kapital ulazi u vrednost novog proizvoda u svakom učinjenom obrtu i predstavlja sastavni deo troškova proizvodnje. Fiksni ili stalni kapital ne utroši se odjednom u procesu proizvodnje (zgrade, mašine, oprema, zemljište) već delimično prenosi svoju vrednost na nove proizvode, jer fiksni kapital učestvuje u nizu uzastopnih procesa proizvodnje određene količine robe. Dok se elementi opticajnog kapitala (materijal i radna snaga) moraju obnavljati posle svakog završenog kruga proizvodnje, dotle se elementi fiksnog kapitala ne obnavljaju prirodno u svakom načinjenom obrtu, ali srazmerno utrošen deo vrednosti iskazuje se u vidu troškova amortizacije koji su sastavni deo cene koštanja sve dok se konačno ne utroši ceo fiksni kapital.

Srazmerno utrošku fiksnog kapitala, tj. srazmerno trošenje sredstava za proizvodnju mora se vrednosno odraziti u novim proizvodima i otuda posle konačne istrošenosti sredstava za rad njihova vrednost nije izgubljena već mora biti zanovljena iz cene koštanja koja služi za nabavku novih sredstava za rad (Mićović & Miletić, 2019).

Rabaćenje sredstava za rad i stopa amortizacije zavise od stepena fizičke dotrajalosti ili od zastarelosti. Tako imamo nekoliko načina obračuna amortizacije. Fizičko trošenje sredstava za rad nastupa zbog proizvodnog upotrebljavanja ili zbog dejstva fizičkih i hemijskih procesa tokom vremena. Način obračuna amortizacije zavisi od procene vremena za koje će se sredstva za rad utrošiti, (primera radi za 10 godina) i takav metod amortizacije naziva se vremenska amortizacija. Postoji i metod funkcionalne amortizacije kod koga se obračun amortizacije obavlja sve dotle dok sredstvo za rad može funkcionalno služiti (Ljubičić, Radenković, & Bulatović, 2019).

Ubrzana amortizacija ili akcelerirajuća amortizacija vezana je za proces moralnog rabaćenja, koji nastupa kao rezultat tehničkog i tehnološkog progressa. Takav metod amortizacije predstavlja višu stopu amortizacije i brže amortizovanje sredstava za rad, zbog njihove moralne zastarelosti ukoliko bi se čekalo na njihovo fizičko rabaćenje.

U konkurentskoj borbi koja se vodi u kapitalističkoj robnoj privredi, kapitalisti nastoje da usavrše mašine, kako bi snizili svoju individualnu cenu koštanja (Gao, Sowlati, & Akhtari, 2019). Tehnički pronalasci i usavršavanja dovode kod pojedinih kapitalista do efikasnijih proizvodnih sredstava, što izaziva obezvređenje sredstava za rad onih kapitalista koji ne prate tehnički progres. Upravo zbog toga prilikom procene stope amortizacije treba imati u vidu i ovakvu vrstu rabaćenja, koje se naziva moralno rabaćenje, a nastupa kao potreba da se izvesna sredstva za rad zamene pre nego što su fizički dotrajala, jer su zastarela u odnosu na nova tehnički savršenija i efikasnija sredstva za rad.

U godišnje troškove proizvodnje ulazi ceo varijabilni kapital i deo utrošenog fiksnog kapitala, a gledano na duži rok onda ceo fiksni i optičajni kapital predstavlja cenu koštanja. Cena koštanja predstavlja minimalnu granicu prodajne cene za kapitalistu i čim dođe do nje on prestaje da proizvodi.

Profitna stopa i faktori koji utiču na visinu profitne stope

Ekonomski odnosi koji se karakterišu po najamnom radu i kapitalu vladaju u savremenoj robnoj proizvodnji. Kapitalista kao vlasnik određene sume novca koju investira u proces proizvodnje za nabavku sredstava za proizvodnju i radne snage jedino je zainteresovan koliko mu takvo ulaganje može doneti viška vrednosti ili profita. Njega ne zanima kakav će biti odnos između kapitala uloženog u sredstva za proizvodnju i u radnu snagu, sem ako to nije neka proporcija koja je diktirana prirodom tehnologije koja je upotrebljena u datom procesu proizvodnje u određenom vremenu. Drugim rečima, kapitalistu ne interesuje koliki će biti utrošak živog rada (trošenje radne snage) već samo koliko novca on mora uložiti da bi dobio više novca.

Zato kapitalista ostvareni višak vrednosti ne stavlja u odnos prema varijabilnom kapitalu odakle jedino može da potiče višak vrednosti, nego ostvareni višak vrednosti stavlja u odnos prema konstantnom i varijabilnom kapitalu. Takav odnos mu daje stopu ekonomskog uspeha njegovog investiranog kapitala, a time se stopa viška vrednosti

$m' = \frac{m}{v} \times 100$ preobražava u profitnu stopu koja sada glasi:

$$pf' = \frac{m}{c+v} \times 100 \text{ ili } pf' = \frac{m}{k} \times 100$$

Profitna stopa u procentima izražava profitabilnost kapitalističkog preduzeća, što znači da pokazuje za koliko procenata se uvećao kapital predujmljen u sredstva za proizvodnju i radnu snagu. Upotrebljavamo izraz profitabilnost kao ispravniji u odnosu na izraz rentabilnost. Rentabilnost pokazuje da neki kapitalista pored profita može da ostvari još jedan ekstra višak koji predstavlja rentu (Koethenbueger, Mardan & Stimmelmayer, 2019).

Tako pretvaranjem viška vrednosti u profit, a stope viška vrednosti u profitnu stopu prikriva se izvor viška vrednosti, prikriva se suština eksploatacije radne snage i mistifikuju se stvarni ekonomski i društveni odnosi u kapitalizmu.

Masa profita jednaka je masi viška vrednosti ako se posmatraju agregatne veličine u privredi, što samo dokazuje da profit nije ništa drugo nego preobraženi višak vrednosti. Međutim, profitna stopa i stopa viška vrednosti razlikuju se po visini. Ova razlika proističe iz načina obračunavanja tih stopa. Dok stopu viška vrednosti označavamo kao odnos između viška vrednosti i varijabilnog kapitala, dotle se profitna stopa izračunava kao odnos viška vrednosti prema ukupno predumljenom kapitalu (konstantnom i varijabilnom) ili ceni koštanja sa stanovišta kapitaliste (Molyneux, Reghezza & Xie, 2019).

Zato profitna stopa uvek ispada manja od stope viška vrednosti, jer kod profitne stope imenilac raste zbog unošenja u obračun i konstantnog kapitala prema istoj veličini brojioca kada se računa stopa viška vrednosti. Profitna stopa bila bi jednaka stopi viška vrednosti samo u slučaju kada bi konstantni kapital bio jednak nuli. Takva pretpostavka je veoma nerealna, jer ma kako bio nizak stepen razvitka sredstava za proizvodnju kojima se čovek služi, ipak su mu potrebna određena sredstva za proizvodnju, a pogotovo u kapitalističkom načinu proizvodnje koji pretpostavlja već izuzetno razvijena sredstva za proizvodnju do određenog stepena i upotreba mašina kada se može reći da nastupa takav način proizvodnje koji se naziva kapitalistička robna proizvodnja, a nju bitno karakteriše razvitak savremene industrije (López & Maldonado, 2019).

Razume se da je u početnim fazama razvitka kapitalizma nivo sredstava za proizvodnju bio niži, te je bilo veće učešće radne snage u procesu proizvodnje. Znači, u takvim uslovima je bio veći promenljivi kapital od postojanog, pa je razlika između stope viška vrednosti i profitne stope bila manja (Ilić, 2019). Kasnije, kada je poraslo učešće postojanog kapitala u odnosu na promenljivi, ta razlika između stope viška vrednosti i stope profita se povećava. To je bio jedan od osnovnih razloga zašto su profitne stope u prvim fazama bile veoma visoke i približavale se više stopama viška vrednosti, nego što je danas slučaj kada je znatno poraslo učešće konstantnog kapitala u procesu kapitalističke robne proizvodnje, a profitne stope opadaju. Masa profita i visina profitne stope zavise

od niza faktora, kao što i tržišne cene preko kojih se ostvaruje profit zavise od brojnih i složenih faktora (Milojević, Mihajlović, & Milanović, 2019). Individualni kapitalista u svojoj težnji da prisvoji što veću masu profita objektivno može na neke od tih faktora direktno ili indirektno uticati, dok na jedan broj tih faktora on objektivno ne može uticati, jer oni deluju nezavisno i često mimo volje pojedinog kapitaliste.

Ovde ćemo izložiti osnovne faktore koji utiču na visinu profitne stope. U te faktore možemo ubrojiti: stopu viška vrednosti, organski sastav kapitala, brzinu obrta kapitala, te različita kretanja tržišnih cena.

Stopa viška vrednosti jeste jedan od bitnih faktora koji utiče na visinu profitne stope. Iz odnosa viška vrednosti prema varijabilnom kapitalu dobijamo stopu viška vrednosti (Zečević, i dr., 2019):

$$m' = \frac{m}{v} \text{ odakle se može izvesti da je } m = m' \times v.$$

Ako sada taj izraz za masu viška vrednosti (m) uključimo u formulu profitne stope (Hu, Feng, & Chen, 2018):

$$pf = \frac{m}{c + v} \text{ dobijamo } pf = \frac{m' \cdot v}{c + v},$$

iz čega se vidi da je stopa viška vrednosti faktor koji utiče na visinu profitne stope. Ako uzmemo primer ulaganja kapitala od 100.000 neka je 80.000 uloženo u sredstva za proizvodnju, 20.000 u radnu snagu i $m' = 100\%$.

$$K = 100.000$$

$$m' = 100\% \quad 80.000c + 20.000v + 20.000m$$

$$pf = \frac{20.000}{100.000} \cdot 100 = 20\%$$

Ako povišimo stopu viška vrednosti u istom primeru na 150%, onda dobijamo profitnu stopu od 30%.

$$m' = 150\% \quad 80.000c + 20.000v + 30.000m$$

$$pf' = \frac{30.000}{100.000} \cdot 100 = 30\%, \text{ zatim, ako } m' \text{ pada na } 50\%$$

$$m' = 0\% \quad 80.000c + 20.000v + 10.000m$$

$$pf' = \frac{10.000}{100.000} \cdot 100 = 10\%$$

Iz čega uočavamo da stopa viška vrednosti direktno proporcionalno utiče na visinu profitne stope. Ukoliko je veća stopa viška vrednosti biće veća i profitna stopa i obratno, ako su ostali faktori dati i nepromenljivi (Kostić, 2020).

Organski sastav kapitala takođe utiče na visinu profitne stope. Organski sastav kapitala nam pokazuje koliko je učešće radne snage (varijabilnog kapitala) u odnosu prema konstantnom kapitalu. Viši organski sastav kapitala pokazuje da je veće učešće konstantnog kapitala u odnosu na varijabilni. S obzirom da samo varijabilni kapital stvara višak vrednosti, to će u slučaju višeg organskog sastava profitna stopa biti niža i obratno, opet pod uslovom da su ostali faktori nepromenljivi. To se može videti iz sledećeg primera (Huang, et al., 2019):

$$K = 100.000 \quad A \quad 90.000c + 10.000v + 10.000m$$

$$pf' = \frac{10.000}{100.000} \times 100 = 10\% \quad m = 100\%$$

$$B \quad 80.000c + 20.000v + 20.000m$$

$$pf' = \frac{20.000}{100.000} \times 100 = 20\%$$

$$A = 9 : 1 \quad B = 4 : 1$$

$$C \quad 70.000c + 30.000v + 30.000m$$

$$pf' = \frac{30.000}{100.000} \times 100 = 30\%$$

$$C = 7 : 3$$

Organski sastav kapitala predstavlja izvedeni odnos promena u tehničkom i vrednosnom sastavu kapitala. U našem primeru organski sastav kapitala je najviši kod preduzeća A, najniži kod preduzeća C, a preduzeće B ima prosečni organski sastav kapitala, ukoliko bi samo ta tri preduzeća predstavljala jednu granu proizvodnje. Ovaj primer nam pokazuje da ukoliko je organski sastav viši profitna stopa pada. Ovo izgleda malo čudno, jer u stvarnosti funkcionisanja robne privrede kapitalizma onaj ko ima više sredstava za proizvodnju, odnosno bolju tehniku, bolje prolazi na tržištu, te prisvaja veću masu profita koja se preliva od onih koji imaju niži organski sastav.

Organski sastav kapitala ima dugoročnu tendenciju da raste, a time raste i produktivnost rada (Li, et al., 2019), što znači da jedan radnik može da pokreće sve veću masu sredstava za proizvodnju. Relativno opada učešće varijabilnog kapitala prema konstantnom, pa i profitna stopa ima tendenciju pada. Međutim, to ne znači da apsolutno opada broj radnika zaposlenih u proizvodnji, on apsolutno može da raste ali relativno opada.

Zakovitost pada profitne stope koji izvlačimo iz rasta organskog sastava kapitala jeste dugoročnog karaktera i važi samo kao tendencija na koju deluju faktori sa suprotnim dejstvom (Stanojević, 2019). Ti faktori deluju kontra padu profitne stope i usporavaju njeno padanje, a čine ih: povećavanje stepena eksploatacije, obaranje najamnine ispod vrednosti radne snage, relativna prenaseljenost, pojeftinjenje elemenata postojanog kapitala i spoljna trgovina.

Povećanje stepena eksploatacije radne snage ide preko produžavanja radnog dana, povećavanja intenzivnosti rada, tako se stvara veća masa viška vrednosti, prema tome i veća masa profita, što usporava pad profitne stope. Povećanje stepena eksploatacije

ima različite oblike, u klasičnom kapitalizmu je bilo prisutna eksploatacija dece korišćenjem noćnog rada.

Obaranje najamnine ispod vrednosti radne snage dešava se naročito u periodima kriznih stanja i veće nezaposlenosti, što uvećava masu profita i visinu profitne stope.

Relativna prenaseljenost nastaje kao posledica kapitalističkog načina proizvodnje, stvara veliku ponudu radne snage i dovodi do nižih najamnina, a većeg viška vrednosti i otvaranja grana koje još uvek koriste više ljudskog rada nego mašinskog u procesu proizvodnje.

Pojeftinjenje elemenata konstantnog kapitala nastupa kao rezultat povećane produktivnosti rada u proizvodnji sredstava za proizvodnju, te ta produktivnost pojeftinjuje elemente koji predstavljaju postojani kapital i ako može da se poveća masa postojanog kapitala. Time se usporava padanje profitne stope (Tešić, 2018).

Spoljna trgovina omogućuje nabavku jeftinijih sirovina i životnih namirnica iz drugih zemalja, tako se pojeftinjuju elementi postojanog kapitala, a smanjuje vrednost radne snage. Time se povećava višak vrednosti. U novije vreme obavlja se izvoz kapitala u zemlje sa nižim organskim sastavom gde je profitna stopa viša.

Na visinu profitne stope utiče i brzina obrta kapitala. Vreme obrta kapitala uključuje vreme prometa i vreme proizvodnje. Ukoliko je veća brzina obrta (viši koeficijent obrta), utoliko će se stvoriti veća masa viška vrednosti, a zbog toga će biti veća profitna stopa.

Ako uzmemo dva kapitala iste veličine, iste stope viška vrednosti, istog organskog sastava, ili različite brzine obrta, dobićemo različite profitne stope

K

A 100.000 80.000c + 20.000v + 20.000m

B 100.000 80.000c + 20.000v + 20.000m

Ako je u primeru A broj obrta $n = 1$, a kod primera B $n = 3$

$$A \text{ pf} = \frac{20.000 \cdot 1}{100.000} \cdot 100 = 20\%$$

$$B \text{ pf} = \frac{20.000 \cdot 3}{100.000} \cdot 100 = 60\%$$

Iz ovoga vidimo da brzina obrta upravno srazmerno utiče na visinu profitne stope, naime, što je veća brzina obrta, veća je i profitna stopa.

Zaključak

Kod analize faktora koji utiču na visinu profitne stope stvorili smo određene metodološke pretpostavke. Naime, analizirali smo jedan faktor, a ostale faktore smo za momenat stavljali u stanje mirovanja ili nemenjanja. U stvarnosti to nije tako, promene jednog od tih faktora primera radi, organskog sastava kapitala, utiču i na promenu drugih faktora u istom smeru ili suprotno. Najčešći slučaj jeste da su svi faktori podložni promenama različitim intenzitetom, ali metodološki je ispravno analizirati promenu jednog faktora smatrajući da su ostali faktori dati.

Različita kretanja na tržištu i stanje privredne konjunktore mogu uticati na individualnu i na opštu profitnu stopu. Svakako, ako za nekog kapitalistu poskupljuju sirovine, onda to mora da izaziva pad njegovog profita. Obratno, ukoliko pojeftine sirovine ili sredstva za rad dolazi do povećanja njegove profitne stope. Isto tako, važno je kako se kreće ponuda i tražnja robe koju pojedini kapitalista praizvodi. Naime, ako tražnja za nekim proizvodima izrazito raste, rastu i cene u odnosu na postojeću ponudu tih proizvoda. Takva situacija dovodi do rasta profitne stope onih proizvođača za čijim proizvodima postoji značajniji rast tražnje u odnosu na ponudu.

Na kraju možemo zaključiti da upravo profitna stopa za kapitalistički sistem proizvodnje jeste centralni kriterijum privređivanja i alokacije kapitala na različite privredne grane.

Literatura

1. Gao, E., Sowlati, T. & Akhtari, S. (2019). Profit allocation in collaborative bioenergy and biofuel supply chains. *Energy*, 188, 116013,
2. Hobbie, H., Schmidt, M. & Möst, D. (2019). Windfall profits in the power sector during phase III of the EU ETS: Interplay and effects of renewables and carbon prices. *Journal of Cleaner Production*, 240, 118066,
3. Hu, B., Feng, Y. & Chen, X. (2018). Optimization and coordination of supply chains under the retailer's profit margin constraint. *Computers & Industrial Engineering*, 126, 569-577,
4. Hasanov, A. (2019). Ekonomski pokazatelji poslovanja i životni standard stanovništva, kao potencijalni faktori, za franšizne operacije u sektoru usluga i trgovine. *Oditor*, 5(3), 6-24.
5. Huang, Q., Weng, J., Ohmori, S. & Yoshimoto, K. (2019). Profit Allocation in the Global Supply Chain with Transfer Pricing and Exchange Rate. *Procedia Manufacturing*, 39, 1715-1723,
6. Ilić, B. (2019). Cena zemlje kao faktor održivog razvoja. *Održivi razvoj*, 1(2), 7-16.
7. Koethenbueger, M., Mardan, M. & Stimmelmayer, M. (2019). Profit shifting and investment effects: The implications of zero-taxable profits. *Journal of Public Economics*, 173, 96-112,
8. Kostić, R. (2020). Revizija ostvarivanja ciljeva budžetskih programa. *Održivi razvoj*, 2(1), 41-52.
9. Li, J., Gao, G., Ma, L., Zhao, T., Qu, H. & Chen, F. (2019). Analysis of profit models for cross-border power interconnection projects. *Global Energy Interconnection*, 2(5), 457-464,
10. Ljubičić, I., Radenković, D., & Bulatović, I. (2019). Sustainability of agricultural farm financing in the Republic of Serbia. *Ekonomika poljoprivrede*, 66(4), 1201-1211.
11. López, J. & Maldonado, S. (2019). Profit-based credit scoring based on robust optimization and feature selection. *Information Sciences*, 500, 190-202,
12. Marks, *Kapital*, III tom, Kultura, 1964. Beograd,
13. Milojević, I. M., Mihajlović, M. B., & Milanović, N. (2019). Sistem obračunskog računovodstva i korupcija u javnom sektoru. *Vojno delo*, 71(6), 311-318.

14. Mićović, S., & Miletić, J. (2019). Poslovni subjekt kao osnova održivosti razvoja. *Održivi razvoj*, 1(1), 43-51.
15. Molyneux, P. Reghezza, A. & Xie, R. (2019). Bank margins and profits in a world of negative rates. *Journal of Banking & Finance*, 107, 105613,
16. Stanojević, P. (2019). Plasman kao instrument krivotvorenja finansijskih izveštajasportskih društava. *Menadžment u sportu*, 10(1), 16-26
17. Tešić, A. (2018). Primena Microsoft Power BI programa. *Menadžment u sportu*, 9(1), 16-26
18. Zečević, M., Pezo, L., Bodroža-Solarov, M., Brlek, T., Krulj, J., Kojić, J., & Marić, B. (2019). A business model in agricultural production in Serbia, developing towards sustainability. *Ekonomika poljoprivrede*, 66(2), 437-456.

PROFIT AND PROFIT RATE

Abstract

On the surface of the capitalist system of commodity production, excess value takes the shape of profit. In order to determine what is profit, a highly abstract method of analysis must be replaced with analysis of more specific form of functioning of commodity production in capitalism and legality in manifesting the form of profit and the manner in which it is appropriated. Simply put, profit is earnings on deposited capital, which was established to be the case for excess value i.e., surplus value arises from excess or gain on invested capital. However, analysing the process of creating value, we established that only variable capital (capital invested in the working force) creates new value, and with that excess value.

Key words: profit, profit rate, capital.

Datum prijema / Date of arrival: 07.06.2020.

Datum prihvatanja / Accepted date: 29.09.2020.

Biljana Ivanova¹

Sladjan Ristic²

AKUMULACIJA I KONCENTRACIJA KAPITALA

Pregledni rad

UDK: 330.146

Rezime

Od postanka robnonovčane privrede i tržišta, robni proizvođači su stekli iskustvo, postali svesni značaja produktivnosti rada kao oružja njihove borbe za opstanak. Ukoliko je robna proizvodnja postajala univerzalnija, sveobuhvatnija, značaj ovog faktora bivao je sve veći. Prema tome, akumulacija kapitala, pretvaranje viška vrednosti u kapital, mora biti takvo, mora ispunjavati neumoljivi zahtev kapitalističke privrede da reprodukuje kapital koji je sve sposobniji da ostvari veću produktivnost rada, maksimalno moguću produktivnost rada, zavisno od dostignutog stepena razvitka materijalnih proizvodnih snaga u svakoj oblasti i grani društvene proizvodnje. Zahtev neprekidnog povećavanja produktivnosti rada kapital može da ispuni samo ukoliko prilikom svake akumulacije, znači novih plasmana kapitala, vrši i promenu organskog sastava svakog kapitala u odnosu na prethodni ciklus akumulacije, promene u smislu povećavanja organskog sastava kapitala.

Ključne reči: akumulacija, koncentracija, kapital.

Uvod

Putem akumulacije, pretvaranja viška vrednosti u kapital, raste obim, odnosno, veličina pojedinačnog kapitala, samim tim vrši se i sve veća koncentracija ovog kapitala, istovremeno i koncentracija kapitala u društvu kao celini. Na ovaj se način uvećava masa

¹ dr Biljana Ivanova, Ministarstvo odbrane, Sektor za civilnu odbranu i pripreme odbrane, Nemanjina 25, Beograd

² dr Slavoljub Ristić, Ministarstvo odbrane, Sektor za civilnu odbranu i pripreme odbrane, Nemanjina 25, Beograd

sredstava za proizvodnju, koja funkcionišu kao kapital i broj najamnih radnika, koji su pod komandom kapitala. Akumulacija kapitala i njegova koncentracija identični su procesi. Koncentracija kapitala putem akumulacije kod pojedinca i u društvu, kao rezultanta pojedinačnih akumulacija (Baraković, 2019; Dávila-Fernández, 2018), kao zbir s jedne strane individualnih kapitala koji nastaju na raznim tačkama i po raznim osnovama i izvorima nastanka, s druge strane i kao zbir sve krupnijih individualnih kapitala. Ovakva koncentracija kapitala (Milojević & Mihajlović, 2019; Brancaccio, et al., 2018) i proizvodnje permanentni su proces u kapitalističkom načinu proizvodnje. Periodični zastoj ukupnog procesa, ili zastoji na pojedinim tačkama kapitalističke proizvodnje, ne mogu da izmene zakonitost akumulacije kapitala.

Bitna obeležja akumulacije kapitala

Borba za povećavanje produktivnosti rada sastavni je deo, nerazdvojni deo borbe svakog kapitaliste, pojedinačno za njegovu egzistenciju. U surovoj konkurentskoj borbi za opstanak svaki od njih utoliko je spremniji i jači, naoružaniji, ukoliko raspolaže proizvodnim potencijalom veće produktivnosti, ukoliko su mu troškovi proizvodnje niži. Istovremeno, ova je borba sastavni deo nastojanja kapitalista da ostvare veću masu viška vrednosti, što je i pokretač i cilj njihove aktivnosti (Aleksić, 2019). Tada se govorilo o proizvodnji relativnog viška vrednosti, metodima za proizvodnju viška vrednosti, zatim faktorima koji utiču na obim akumulacije kapitala, ukazano je na produktivnost rada, na uticaj povećavanja produktivnosti rada u ostvarivanju osnovnog cilja kapitalističke klase, uvećavanje mase viška vrednosti, proizvodnje viška vrednosti u sve većim razmerama (Bosi, et al., 2018). Reprodukacija kapitala, njegova akumulacija, mora neprestano da bude podređena ovom cilju, mora ga uvek imati u vidu. Kada se ne bi akumulirao sa rastom organskog sastava kapitala, kontinuitet kapitalističke reprodukcije ne bi bio moguć, opstanak pojedinačnog kapitaliste ne bi imao izgleda u surovoj konkurentskoj borbi na tržištu koje se zasniva i razvija po neumoljivoj logici zakona vrednosti, koji je pored ostalog i zakon produktivnosti rada.

Rast organskog sastava kapitala prilikom akumulacije dovodi do relativnog opadanja, smanjivanja promenljivog kapitala. Zbog ovoga se i tražnja radne snage ne povećava proporcionalno rastu akumulacije, naprotiv tražnja radne snage relativno opada (Fiaschi & Fioroni, 2019). Opadanje tražnje za radnom snagom, kako zaključuje Marks, dovodi »do progresivne proizvodnje relativno suvišnog stanovništva ili industrijske rezervne armije.

S veličinom društvenog kapitala koji već funkcioniše i sa stepenom njegovog uvećavanja; sa uvećavanjem razmera proizvodnje i mase pokrenutih radnika; s razvijanjem proizvodne snage njihovog rada (Balla & Rose, 2019); sa širim i punijim izbijanjem svih živih izvora bogatstva povećava se i razmera u kojoj je jače privlačenje radnika od strane kapitala u sve većoj meri povezano s njihovim odbijanjem menjanje organskog sastava kapitala i njegovog tehničkog oblika biva sve brže, i sve se brže uvećava opseg onih oblasti proizvodnje koje ovaj proces čas jednovremeno čas naizmenično zahvata. Proizvedeći akumulaciju kapitala, radničko stanovništvo, dakle, samo proizvodi u sve većem obimu i sredstva koja njega samog čine relativno prekobrajnim. To je zakon stanovništva koji je svojstven kapitalističkom načinu proizvodnje, kao što doista svaki posebni istorijski način proizvodnje ima svoje posebne zakone stanovništva čija je vrednost istorijska (Stanojević, 2018). Neki apstraktni zakon stanovništva postoji samo za biljke i životinje ukoliko čovek ne interveniše u istorijskom smislu.

Centralizacija kapitala

Koncentracija proizvodnje i kapitala u društvu ne rezultira iz prostog proporcionalnog jednakog, ili jednako intenzivnog uvećavanja pojedinačnih kapitala. Neki od njih uvećavaju se brže i snažnije, drugi sponije, pojedini iščezavaju, propadaju, bivaju uništeni konkurencijom. Na račun onih koji propadaju, nastaju novi krupni kapitali, kao što „velike ribe gutaju male” (Krstić, Jovičević, & Andžić, 2016). U kapitalističkom društvu vrši se neprekidno pregrupisanje snaga, svaki put nov raspored snaga, menja se vlasnička struktura kapitala na taj način što sve veći deo ukupnog društvenog kapitala postaje vlasništvo sve manjeg broja kapitalista. Tendencija centralizacije kapitala je takva da se ukupni društveni

kapital koncentriše u ruke sve manjeg broja vlasnika. Logički završetak ovog procesa bio bi da se ukupni kapital svake grane ili oblasti društvene proizvodnje nađe u rukama jednog vlasnika ili grupe vlasnika. Naročito intenzivan proces centralizacije kapitala događao se krajem XIX veka u kapitalističkim zemljama Zapada. Ishod ove centralizacije kapitala predstavljaju monopoli koji karakterišu jedan stupanj u razvoju kapitalizma. Najsnažnije poluge centralizacije kapitala su konkurencija i kredit. Konkurencija »ubija« sve kapitaliste koji nisu u stanju da postignu odgovarajuću produktivnost rada, koju zahteva razvoj kapitalizma, ili se nisu »uklopili« u stihijski sistem društvene podele rada anarhične robne proizvodnje. Razvoj kreditnog sistema i bankarstva, rast kamatonosnog kapitala, kao i stvaranje mogućnosti osnivanja novih velikih gigantskih preduzeća kao akcionarskih društava dali su neviđen impuls centralizaciji kapitala. Stvaranje akcionarskih društava omogućilo je da se kod obrazovanja krupnih kapitala vrše ogromni skokovi, tako da se, takoreći preko noći, mogu stvarati krupna kapitalistička preduzeća.

I proces centralizacije kapitala, savremenog kapitalizma ima slične karakteristike danas, kao i u prošlosti, međutim tendenoije centralizacije kapitala neuporedivo su intenzivnije. Evo nekih podataka o tome (Grbić & Jovanović, 2020).

Hiljadu do dve hiljade preduzeća danas učestvuju sa preko 75% u industrijskoj proizvodnji zapadnog sveta. Od 2.000.000 američkih firmi, manje od 200 poseduje preko 60 odsto kapitala u SAD. Pedeset vodećih britanskih firmi učestvuju sa 75 odsto u izvozu Velike Britanije. Šest japanskih industrijskih džinova proizvode skoro polovinu bruto nacionalnog proizvoda; a oko 150 kanadskih kompanija učestvuju sa 60 do 70 odsto u svim poslovnim investicijama (Joldić, Vasiljević, & Krstić, 2018).

Najnoviji zvanični pregled industrijske koncentracije u Francuskoj, objavljen januara 2019, pokazuje da 20 odsto francuskih kompanija učestvuju sa 90 odsto u ukupnom poslovanju. Od 200.000 firmi koliko ih je ispitano, skoro 64 odsto onih najmanjih učestvovalo je u nacionalnom poslovnom prometu samo sa 5,3 odsto. Osam stotina, ili 0—4 odsto firmi na vrhu, čiji godišnji poslovni efekat

premašuje 200 miliona dolara, učestvovalo je u ukupnoj proizvodnji sa 37 odsto (Davaadorj, 2019).

U 1994. godini broj preduzeća u SAD čiji je godišnji promet premašio milijardu dolara popeo se na više od 350. U 2011. godini ovakvih preduzeća je bilo 320, u 2012. godini 326, a u 2013. godini 340. Prema tome, 2024. godina po porastu broja milijardskih preduzeća će predstavljati rekord.

Međutim, kao snažna poluga centralizacije kapitala, javlja se isto tako i razvoj tehnologije, pronalasci i otkrića, usavršavanje oruđa za proizvodnju, novi tehnološki postupci i tako dalje. Razvoj moderne tehnologije (Pantić, i dr., 2019) postavlja sve veće zahteve u pogledu veličine kapitala sa kojim je moguće osnivanje pojedinog preduzeća, s obzirom na visinu organskog sastava kapitala, odnosno njegovog postojanog dela. Svaki novi ciklus ulaganja kapitala zahteva sve veće kapitale, kako u odnosu na postojeću proizvodnju, tako i na nove. Posledica ovakvog kretanja akumulacije je sve veća centralizacija kapitala. U okviru ukupnog društvenog kapitala broj krupnih vlasnika kapitala sve više raste, kao i prostor koji zauzimaju kao sopstvenici delova ukupnog kapitala (Krajewski & Mackiewicz, 2019; Milenković & Kalaš, 2020).

U jednoj meri s razvijanjem kapitalističke proizvodnje i akumulacije razvijaju se i konkurencija i kredit, te dve najmoćnije poluge centralizacije (Koeniger & Prat, 2018). Uz to napredovanje akumulacije umnožava materijal koji se može centralizovati, tj. pojedinačne kapitale (Mutreja, Ravikumar & Sposi, 2018), dok proširivanje kapitalističke proizvodnje stvara ovamo društvenu potrebu, a onamo tehnička sredstva za ona krupna industrijska preduzeća koja se ne mogu izvesti bez prethodne centralizacije kapitala. Tako su danas uzajamna privlačna snaga pojedinačnih kapitala i težnja za centralizacijom jači nego ikada ranije. Ali, iako već dostignuta veličina kapitalističkog bogatstva i nadmoćnost ekonomskog mehanizma u izvesnom stepenu određuju relativno jačanje i relativnu energiju centralizatorskog kretanja, ipak napredak centralizacije nikako ne zavisi od pozitivnog uvećavanja društvenog kapitala (Milanović, Nikitović, & Garabinović, 2020). To

je ono po čemu se centralizacija specijalno razlikuje od koncentracije, koja je samo drugi izraz u uvećanom razmeru.

Zaključak

Analiza proširene kapitalističke društvene reprodukcije je pokazala da osnovni uslov za njeno ostvarivanje predstavlja izdvajanje jednog dela nacionalnog dohotka radi proširenja obima proizvodnje. Stoga i osnovni problem nesmetanog funkcionisanja proširene društvene reprodukcije jeste namenska raspodela nacionalnog dohotka na akumulaciju i ličnu potrošnju. Pri tom je značajna i podela akumulacije između odeljaka društvene proizvodnje, kao i upotreba akumulacije za kupovinu dodatnog postojanog i promenljivog kapitala. Sve to utiče na ostvarivanje proporcija proširene društvene reprodukcije i njene normalne tokove.

Od načina namenske raspodele nacionalnog dohotka na akumulaciju i ličnu potrošnju zavisi mogućnost realizacije domaćeg bruto proizvoda, jer, za ostvarivanje proširene reprodukcije moraju se obezbediti dodatna sredstva za proizvodnju i dodatna sredstva za ličnu potrošnju. Nesmetani tok proširene društvene reprodukcije biće omogućen onda, ako izdvojenom fondu novčane akumulacije odgovara višak proizvodnih sredstava za proizvodnju i višak proizvodnih sredstava za ličnu potrošnju. Takvo izdvajanje za akumulaciju nazivamo normalnim obimom novčane akumulacije. Dakle, normalni obim akumulacije predstavlja onaj deo nacionalnog dohotka izdvojenog za akumulaciju koji je jednak vrednosti dodatno proizvedenih sredstava za proizvodnju i dodatno proizvedene vrednosti sredstava za ličnu potrošnju. Time je, znači, akumulacija objektivno određena veličina u procesu društvene reprodukcije.

Literatura

1. Aleksić, V. (2019). Poreski sistem u Srbiji i promene poreskog sistema u skladu sa tendencijama u svetu. *Kultura polisa*, 16(39), 525-538.

2. Balla, E., & Rose, M.J. (2019). Earnings, risk-taking, and capital accumulation in small and large community banks. *Journal of Banking & Finance*, 103, 36-50
3. Baraković, I. (2019). Međunarodno projektno finansiranje sporta. *Menadžment u sportu*, 10(1), 27-44.
4. Bosi, S., Ha-Huy, T., Van, C. L., Pham, C.T. & Pham, N.S. (2018). Financial bubbles and capital accumulation in altruistic economies. *Journal of Mathematical Economics*, 75, 125-139,
5. Brancaccio, E., Giammetti, R., Lopreite, M. & Puliga, M. (2018). Centralization of capital and financial crisis: A global network analysis of corporate control. *Structural Change and Economic Dynamics*, 45, 94-104
6. Dávila-Fernández, M.J., Oreiro, J.L. & Dávila, M.W.D. (2018). Endogenizing non-price competitiveness in a BoPC growth model with capital accumulation. *Structural Change and Economic Dynamics*, 44, 77-87
7. Davaadorj, Z. (2019). Does social capital affect dividend policy? *Journal of Behavioral and Experimental Finance*, 22, 116-128
8. Fiaschi, D. & Fioroni, T. (2019). Transition to modern growth in Great Britain: The role of technological progress, adult mortality and factor accumulation. *Structural Change and Economic Dynamics*, 51, 472-490
9. Grbić, M., & Jovanović, D.(2020). Komparativni finansijski sistemi - implikacije za ekonomski rast. *Oditor*, 6(1), 49-65.
10. Joldić, N., Vasiljević, S., & Krstić, S. (2018). Globalne ekonomske krize kao posledica kapitalizma. *Oditor*, 4(1), 52-62.
11. Koeniger, W. & Prat, J. (2018). Human capital and optimal redistribution. *Review of Economic Dynamics*, 27, 1-26
12. Krajewski, P. & Mackiewicz, M. (2019). The role of capital and labour in shaping the environmental effects of fiscal stimulus. *Journal of Cleaner Production*, 2016, 323-332
13. Krstić, S. L., Jovićević, P. V., & Andžić, R. M. (2016). Liberalni pravac političke ekonomije i njegov uticaj na ekonomsku misao u Srbiji u 19. veku. *Vojno delo*, 68(5), 359-368.
14. Marks, *Kapital*, III tom, Kultura, 1964. Beograd,

15. Milenković, N., & Kalaš, B. (2020). Banke versus fondovi rizičnog i privatnog kapitala – supstitut ili komplement?. *Kultura polisa*, 16,(41), 653-663.
16. Milojević, I., & Mihajlović, M. (2019). Primena metoda ocene investicionih projekata u javnom sektoru. *Oditor*, 5(1), 19-31.
17. Mutreja, P., Ravikumar, B. & Sposi, M. (2018). Capital goods trade, relative prices, and economic development. *Review of Economic Dynamics*, 27, 101-122
18. Milanović, J., Nikitović, Z., & Garabinović, D. (2020). The impact of customer contact as part of the agricultural products distribution channel on the increase of the competitiveness of agricultural holdings. *Ekonomika poljoprivrede*, 67(2), 359-375.
19. Pantić, N., Milunović, M., Tankosić, M., Marjanović, N., & Krstić, S. (2019). Dependence of property incomes and social contributions as indicators of agro-budgetary policy management. *Ekonomika poljoprivrede*, 66(3), 707-720.
20. Stanojević, Lj. (2018). Specifičnosti menadžmenta revizije ugovora u javno sektoru. *Menadžment u sportu*, 9(1), 27-35

CAPITAL ACCUMULATION AND CONCENTRATION

Abstract

Since the beginning of money based economy and market, commodity producers have gained experience, became aware of the significance of labor productivity as a weapon of their fight for survival. If the production of goods became more universal, comprehensive, the significance of this factor became greater. According to that, capital accumulation, conversion of surplus value to capital has to be in a way to fulfill the relentless demand of the capitalist economy to reproduce capital which is increasingly capable to achieve greater work productivity, maximally possible work productivity, depending on the achieved degree of development of material productive forces in each area and branch of social production. The demand of continuous increase of capital labor productivity can be fulfilled only if during each accumulation, performs the change of organic compound of each capital in relation to the previous cycle of accumulation, changes in the sense of increasing organic composition of capital.

Key words: accumulation, concentration, capital.

Datum prijema / Date of arrival: 11.08.2020.

Datum prihvatanja / Accepted date: 07.11.2020.

OKONČANJE POSTUPKA DRŽAVNE REVIZIJE

Pregledni rad

UDK: 336.146
006.44:657.635

Rezime

Izveštaj revizije mora da bude kvalitetan jer jedino tako osigurava odlično razumevanje nalaza o kojima izveštava revizor. Izveštaj slabog kvaliteta mogao bi da poništi sav dobar rad revizora. Samo je konačan izveštaj revizije dostupan i široj javnosti. Revizijski izveštaj daje *vrednost* finansijskim izveštajima zbog objektivnog i nezavisnog mišljenja revizora o realnosti prikaza finansijskih izveštaja. Elementi nalaza revizije zavise od cilja i predmeta revizije. Ocena o elementima nalaza revizije obično je sastavni deo zaključka revizije.

Uvod

Okončanje postupka revizije koja se sprovodi nad budžetskim korisnicima predstavlja veoma značajnu fazu državne revizije. Pre faze pripreme izveštaja, revizor će da kompletira svoj rad na pribavljanju revizijskih dokaza. Ovaj korak u procesu revizije je sličan finalnom koraku kod svih projekata. Rezultati napred pomenutih koraka su sumirani, zabeleženi, ocenjeni i napravljen je izveštaj. Mlađi revizor izveštava o svom radu starijeg i iskusnijeg revizora, ili revizora koji je za njega zadužen. Rukovodilac revizorskog tima, po svojoj funkciji, priprema konačni izveštaj kojim pokriva sve neophodne ciljeve revizije (Garrett, Hoitash,

³ Dr Slobodan Stanojević, vanredni profesor, Fakultet za primenjeni menadžment, ekonomiju i finansije, Jevrejska 24/1, Beograd, slobodan.stanojevic@mef.edu.rs

⁴ dr Milan Milunović, docent, Vojna akademija, Univerzitet odbrane, Boegrad, Republika Srbija

Prawitt, 2014), kao i potrebne i dovoljne informacije za relevantne oblasti (cikluse) revizije. Potrebno je napomenuti da kritične revizorske nalaze takođe treba razrešiti, bilo od strane samog menadžmenta (korekcijom finansijskih izveštaja ili njihovim adekvatnim obelodanjivanjem) ili od strane samih revizora (obelodanjivanjem u samom revizorskom mišljenju).

Poslednje polje koje revizor pokriva jeste izveštaj revizora o poslovnim događajima i transakcijama nakon datuma izveštavanja revizora, ali pre izdavanja finansijskih izveštaja (*MSR 560*).

Posle svega napred navedenog, potrebno je organizovati sastanak s klijentom (organizacijom), na kome bi trebalo da se razjasne „kritični“ nalazi revizora. Generalno govoreći, revizori bi trebalo svoje nalaze da prezentiraju odgovornim licima subjekta revizije (Houston, Stefaniak, 2013). Revizori mogu da sugerišu menadžmentu da izvrši korekciju finansijskih izveštaja. S druge strane, revizori mogu dobiti povratnu informaciju od klijenta pozivajući se na njihove potrebe i očekivanja. Na kraju, revizori treba da uvažavaju primedbe na njihov rad, kao i evaluaciju njihovog rada da bi poboljšali svoju efektivnost i efikasnost. Evaluacija u ovom smislu uključuje sumiranje klijentovih komentara, evaluaciju rada mlađih kategorija revizora kao i evaluaciju specijalizovanih revizora za pojedine oblasti revizije.

Uopšte o izveštavanju

Nakon obavljenih postupaka revizije sprovedene kod budžetskog subjekta revizije, započinje najznačajnija faza u procesu revizije – a to je izveštavanje. Revizor najpre sastavlja nacrt izveštaja revizije. Forma i struktura izveštaja revizije zavise od cilja i predmeta revizije. Izveštavanje o reviziji finansijskih izveštaja bitno se razlikuje od izveštavanja o reviziji svrsishodnosti (Milojević, Ignjatijević & Ćurčić, 2019).

Izveštaj revizije mora da bude kvalitetan jer jedino tako osigurava odlično razumevanje nalaza o kojima izveštava revizor. Izveštaj slabog kvaliteta mogao bi da poništi sav dobar rad revizora. Pri pripremi izveštaja, potrebna je posebna pažnja, pogotovo jer korisnici izveštaja revizora u javnom sektoru nisu samo

rukovodstvo subjekta revizije nego je taj broj širi i većim delom korisnici nemaju dovoljno znanja o organizaciji ili sprovedenoj reviziji.

Komunikacija je ključna u pripremi izveštaja pa revizor mora da poseduje sposobnosti dobrog komuniciranja i da tokom revizije održava profesionalne odnose s rukovodstvom. O vođenju komunikacije u reviziji data su usmerenja u *ISSAI 1260 – Komuniciranje sa odgovornim licima za upravljanje*.

U svrhu obezbeđivanja dostupnosti izveštaja revizije široj javnosti, on treba da je napisan jednostavno i jasnim jezikom koji bi bio razumljiv za sve korisnike izveštaja. Bilo koji upotrebljeni pojam, skraćenica, ili akronim, treba da se objasne odvojeno u rečniku izraza. Faktori koji daju izveštaju traženi nivo kvaliteta su sledeći:

- *Tačnost* – izveštaj mora da se oslanja, kao što se zahteva standardima, na zadovoljavajuće dokaze revizije; delokrug, metodologija, procedure revizije moraju se prikazati na jasan način;
- *Sveobuhvatnost* – izveštaj treba da obuhvata sve neophodne informacije koje obezbeđuju razumljivost svih zaključaka;
- *Objektivnost* – izveštaj mora da bude nezavisan, objektivan, fer i konstruktivan;
- *Verodostojnost* – izveštaj treba da bude uverljiv i verodostojan; predstavljene informacije treba da budu dovoljne i relevantne, s namerom da ubede korisnike u realnost nalaza, razumljivost zaključaka i koristi ako se primenjuju preporuke; izveštaj revizije mora da obuhvata samo one nalaze koji su podržani zadovoljavajućim dokazima revizije;
- *Jasnoća* – mišljenje u izveštaju revizije i nalazi su tačno izrađeni; izveštaj treba da ima logičnu strukturu; tabele, grafikoni i dijagrami mogu pomoći korisnicima da lakše shvate kompleksne informacije; manje značajna pitanja mogu da se razmatraju u dopisu rukovodstvu;

- *Sažetost* – izveštaj revizije treba da bude kratak i da pokriva samo relevantne aspekte koji su vezani za ciljeve revizije bez uključivanja beznačajnih detalja.

Nacrt i predlog izveštaja o izvršenoj reviziji namenjeni su samo subjektu revizije pa su iz tog razloga klasifikovani kao dokumenta poverljive prirode. Samo je konačan izveštaj revizije dostupan i široj javnosti. Neki izveštaji revizora su namenjeni samo rukovodstvu, kao što je na primer „pismo rukovodstvu“.

Zakonsko uređenje postupka izveštavanja državne revizije u Republici Srbiji

Revizori privatnog i javnog sektora su dužni da pri sprovođenju revizije primenjuju MSR (Međunarodne standarde revizije). Izveštavanje o rezultatima revizije zasniva se isključivo na MSR. Elemente *izveštaja nezavisnog revizora o kompletnom setu finansijskih izveštaja opšte namene* propisuje **MSR 700 – Formiranje mišljenja i izveštavanje o finansijskim izveštajima**(Stefaniak, Houston, Brandon, 2017).

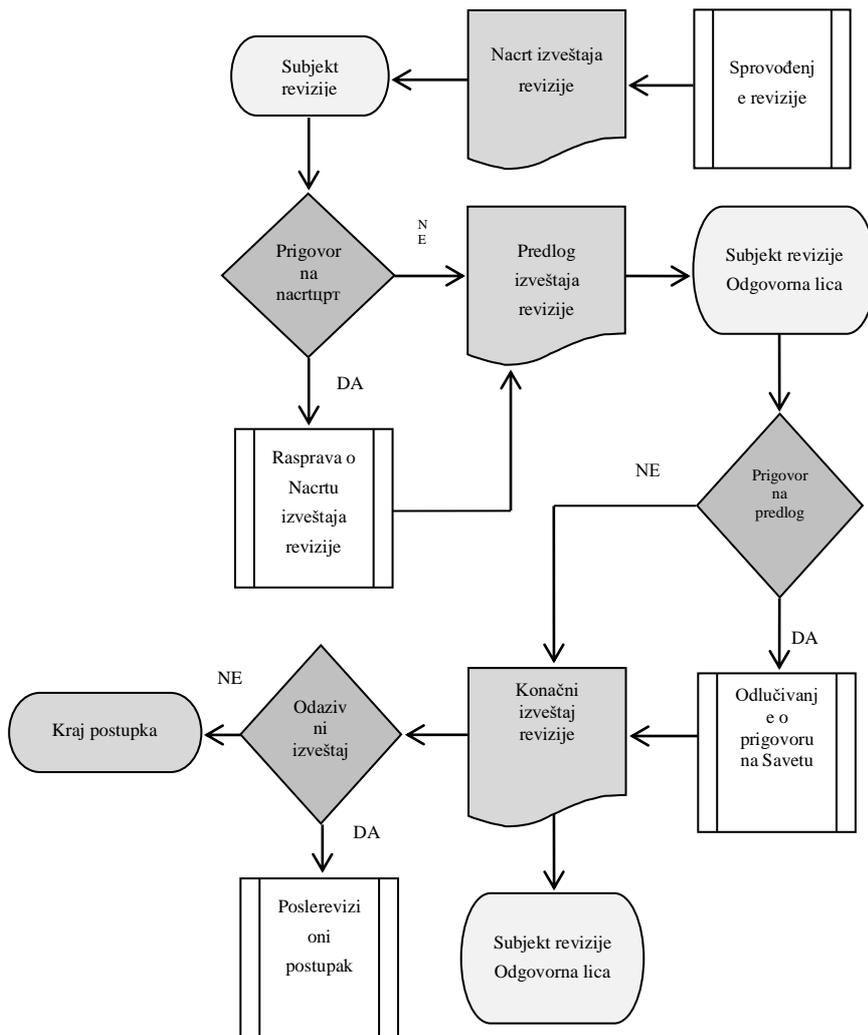
Elementi izveštaja nezavisnog revizora u skladu sa MSR su, kako sledi(Basioudis Francis, 2007):

- naziv izveštaja;
- adresat;
- uvodni pasus;
- izjava o odgovornosti rukovodstva za finansijske izveštaje;
- izjava o odgovornosti revizora;
- mišljenje revizora;
- druge odgovornosti u vezi sa izveštajem;
- potpis revizora;
- datum revizorskog izveštaja i
- adresa revizora ili revizorske institucije.

Revizijski zaključni izveštaj je konačan rezultat obavljanja revizije. Izveštaj saopštava korisnicima finansijskih izveštaja revizorski nalaz. To je završni deo *postupka* prikupljanja i procene potrebnih i dovoljnih dokaza u vezi s realnošću i objektivnošću prikazivanja tvrdnji — izjava rukovodstva sadržanih u finansijskim izveštajima. Revizijski izveštaj daje *vrednost* finansijskim izveštajima zbog objektivnog i nezavisnog mišljenja revizora o realnosti prikaza finansijskih izveštaja.

DRI vodi postupak izveštavanja u skladu sa usvojenim Zakonom o DRI i Poslovníkom. Sastavljen nacrt, predlog i konačni izveštaj revizije dostavlja subjektu revizije i licima koja su bila odgovorna za obuhvaćeno poslovanje u periodu na koji se revizija odnosi (u daljem tekstu: odgovorna lica).

Postupak i rokovi za pojedine aktivnosti u fazi izveštavanje utvrđeni su Zakonom (član 39.) i Poslovníkom koji daje revizoru detaljna uputstva u vezi sa sastavljanjem predloga izveštaja revizije (član 26.), utvrđivanja predloga od strane nadležnog DRI ili nadležnog člana Saveta (član 27.), prigovora na predlog izveštaja (član 28.) i odlučivanja o njemu (član 30.) i donošenju konačnog izveštaja o reviziji (član 32.). Okončanje postupka revizije prikazano je u sledećoj slici.

Slika br. 1: Faze okončanja postupka revizije.

Poštovanjem Zakona o DRI i primenom revizijskih standarda, obezbeđuje se da su u izveštaju revizije, kojeg DRI šalje subjektu revizije i koji je dostupan javnosti, predstavljeni samo takvi nalazi revizije, koji predstavljaju stvarno stanje i podržani su zadovoljavajućim revizijskim dokazima.

Izveštaj revizije sastavlja se u pisanom obliku i uključuje sledeće obavezne elemente koje propisuje Poslovnik (član 19.):

- naziv izveštaja;
- kome je izveštaj upućen (adresa);
- početni ili uvodni stav koji sadrži identifikaciju finansijskih izveštaja koji su bili predmet revizije i izjavu o odgovornosti rukovodstva subjekta revizije i odgovornosti revizora;
- stav o obimu revizije koji sadrži poziv na Međunarodne standarde revizije ili odgovarajuće nacionalne propise i opis posla koji je revizor izvršio;
- stav s mišljenjem koje sadrži navode okvira za finansijsko izveštavanje koji je korišćen prilikom sastavljanja finansijskih izveštaja i izražavanje mišljenja o finansijskim izveštajima;
- datum izveštaja;
- adresa Institucije i
- potpis ovlašćenog lica Institucije.

Navedena struktura izveštaja revizije primenjuje se na sve vrste revizije dok se međusobno razlikuju mišljenja izneta u izveštaju. Od zaključaka revizije zavisi kakvo mišljenje će revizor formirati u vezi s predmetom revizije. Smernice i uputstva za pripremu izveštaja revizije revizor nalazi u ISSAI. Opšti standardi izveštavanja predstavljani su u *ISSAI 400 – INTOSAI Standardi revizije – Opšta načela* nude obrazloženje razlika u sadržaju izveštavanja prema vrstama revizija (DeFond, Lennox, 2011; Schmidt, 2014).

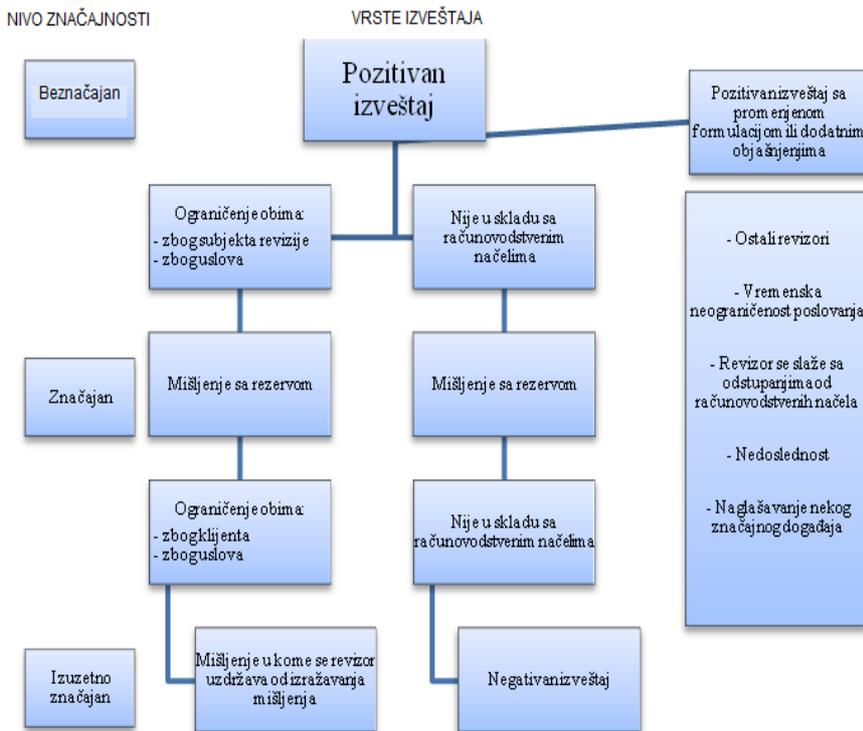
U javnom sektoru često se zahteva izveštavanje o usklađenosti poslovanja subjekta revizije sa zakonima i drugim propisima kao i izveštavanje o pitanjima poput nezadovoljavajućeg sistema kontrola, prekršajnih i krivičnih dela. Pri reviziji svrsishodnosti, revizor izveštava o efektivnosti i efikasnosti pribavljenih i utrošenih sredstava (Tešić, 2018) i o efektivnosti ostvarenih ciljeva (Mićović & Miletić, 2019). Ovi izveštaji su različiti kako po obimu tako i po prirodi. Pri reviziji pravilnosti poslovanja, standard

daje mogućnost revizoru da u posebnom dokumentu izveštava o usklađenosti s propisima (izveštaju revizije o usklađenosti s propisima) ili u okviru izveštaja revizije o finansijskim izveštajima. U oba slučaja takav izveštaj revizora mora sadržati pozitivno uverenje o stavkama koje su bile testirane i negativno uverenje o onim stavkama koje nisu bile predmet detaljnijeg proveravanja usklađenosti s propisima (Kostić, 2020).

Pri reviziji finansijskih izveštaja, izveštaj revizije je u obliku mišljenja koje je u standardizovanoj formi i relativno kratko. Kojim rečima je izraženo mišljenje zavisi od pravne osnove revizije i računovodstvenih standarda koje primenjuje subjekt revizije. Sadržaj mišljenja mora da bude takav da korisniku pruži jasan odgovor na pitanje da li je to mišljenje bez rezervi ili je reč o modifikovanom izveštaju.

Bazirajući se na akumuliranoj evidenciji i revizijskim nalazima, revizor daje mišljenje. Tipovi revizorskog mišljenja prema MSR su nemodifikovano (MSR 700), modifikovano mišljenje (MSR 705) i mišljenje sa skretanjem pažnje (MSR 706). Za formiranje mišljenja kod revizijskih izveštaja za posebne namene primenjuje se MSR 800.

Mišljenje revizora je pre svega deo izveštaja nezavisnog revizora u kome se izražava mišljenje o finansijskim izveštajima. (Cunningham, et al., 2019)

Slika br. 2: Grafički prikaz odlučivanja o vrsti mišljenja.

Formiranje mišljenja o tome da li finansijski izveštaji daju istinit i objektivan prikaz, odnosno da li su prikazani istinito i objektivno, po svim materijalno značajnim aspektima u kontekstu utvrđenog okvira finansijskog izveštavanja obuhvata procenu o tome da li su finansijski izveštaji pripremljeni i prezentovani u skladu sa zahtevima utvrđenog okvira finansijskih izveštavanja za određene klase transakcija, salda računa i obelodanjivanja (Mastilović, 2019; Parnicki & Marić, 2020).

Ova procena obuhvata razmatranje da li su u kontekstu utvrđenog okvira finansijskih izveštavanja (Boland, Daugherty, Dickins, 2019):

- izabrane i primenjene računovodstvene politike u skladu sa okvirom finansijskog izveštavanja odgovarajuće u datim okolnostima;

- računovodstvene procene izvršene od strane rukovodstva klijenta revizije razumne u datim okolnostima;
- informacije prikazane u finansijskim izveštajima (uključujući i računovodstvene politike) relevantne, pouzdane, uporedive i razumljive i
- obelodanjivanja sadržana u finansijskim izveštajima dovoljna da omogućće korisnicima razumevanje efekata materijalno značajnih transakcija i događaja na informacije u finansijskim izveštajima.

Detaljnija uputstva o formiranju mišljenja kod revizije koje izvode državni revizori data su u INTOSAI Međunarodnim standardima revizije: *ISSAI 1700 – Formiranje mišljenja i izveštavanje o finansijskim izveštajima* upotrebljava se za revizije finansijskih izveštaja kada je mišljenje bez rezerve; *ISSAI 1705 – Modifikacije mišljenja u nezavisnom izveštaju revizora* – upotrebljava se kada revizor modifikuje izveštaj (Milunović & Stanković, 2017; Mihajlović, & Vidić, 2019); *ISSAI 1706 – Paus sa skretanjem pažnje na pitanje i drugi pasusi u nezavisnom izveštaju revizora* – upotrebljava se kada se želi naglasiti neki problem; *ISSAI 1800 – Posebna razmatranja* – revizija finansijskih izveštaja za posebne namene primenjuje se kada se revizor bavi posebnim razmatranjima relevantnim za reviziju određenog finansijskog izveštaja ili specifičnog elementa, računa ili stavke u finansijskom izveštaju (Milunović, 2011; Sandefur, 2012).

Izveštavanje je revizoru olakšano ako je radna dokumentacija kvalitetno uređena i nalazi revizije sastavljeni tako da omoguććavaju efikasno zaključivanje revizije. Nalaz revizije podrazumeva zbir zaključaka i presuda o poslovanju subjekta revizije, koje se zasniva na izvršenim postupcima proveravanja u toku revizije. Nalaz revizije može biti u obliku:

- potvrde pravilnosti iznosa koji se nalaze u finansijskom izveštaju ili pravilnosti i svrsishodnosti poslovanja;
- nepravilnosti u poslovanju;
- greške u finansijskom izveštaju ili drugom dokumentu;

- nesvrshodnosti kod upravljanja javnim sredstvima;
- manjkavosti u funkcionisanju unutrašnjih kontrola.

Nalazi revizije treba da su dobro dokumentovani već tokom obavljanja revizije. Njihovo dokumentovanje mora biti u standardnoj formi koju utvrđuje generalni državni revizor. Nalazi revizije nisu samo negativni (upozorenja na greške, nepravilnosti ili nesvrshodnosti koje traže preduzimanje nekih aktivnosti za njihovo otklanjanje), nego mogu da imaju i pozitivni značaj (utvrđivanje pravilnosti iznosa u finansijskim izveštajima, pravilnosti i svrshodnosti poslovanja kao i isticanje dobre prakse koja može da se efektivno primenjuje i na drugim područjima ili kod drugih subjekata javnog sektora).

Zaključak

Elementi nalaza revizije zavise od cilja i predmeta revizije. Ocena o elementima nalaza revizije obično je sastavni deo zaključka revizije. Nalazi revizije sadrže: opis stvarnog stanja o poslovanju subjekta revizije kojeg je upoznao revizor tokom revizije ili opis jedne ili više činjenica koje su sve prikupljene u reviziji i dokumentovane zadovoljavajućim dokazima revizije; kriterijum na osnovu kojeg revizor zaključuje svoje ocene o stanju revidirane stavke; pri reviziji usklađenosti s propisima, kriterijume predstavljaju zakonske odredbe i drugi propisi; pri reviziji svrshodnosti, kriterijumi su u obliku ciljeva koje je utvrdilo rukovodstvo subjekta revizije, tehnički standardi, mišljenje stručnjaka, rezultati perioda prošlih godina i dr.;

- Ocenu, koja uključuje revizorove odluke o načinu primene kriterijuma kada utvrđuje odstupanja stvarnog stanja od kriterijuma i o načinu izražavanja kada otkrije greške, nepravilnosti i nesvrshodnosti; zaključak koji sadrži opis vrste odstupanja i ocenu svrshodnosti odstupanja stvarnog stanja od utvrđenog kriterijuma. Odstupanje pri reviziji pravilnosti poslovanja je nepravilnost, a greška je odstupanje pri reviziji finansijskih izveštaja. Odstupanje pri reviziji svrshodnosti može da se odnosi na jedan ili više aspekata nesvrshodnosti (efikasnost, efektivnost). Učinak treba izraziti u novčanom iznosu ili u procentu,

a kada to nije moguće, učinak se opisuje; razlog za identifikovano odstupanje stvarnog stanja od utvrđenih kriterijuma; uzrok se najčešće predstavlja pri reviziji pravilnosti i svrsishodnosti gde je cilj revizije detaljna analiza razloga za otkriveno stanje; objašnjenja i usvojene aktivnosti rukovodstva subjekta revizije o otklanjanju otkrivenih nepravilnosti i/ili nesvrsishodnosti treba uključiti u nalaz u slučaju da je nadležno lice već usvojilo određene mere ili predložilo obrazloženja koja se odnose na zaključke revizije i značajna su za pravilno razumevanje okolnosti i razloga za otkriveno stanje.

Literatura

1. Basioudis, I.G., Francis, J.R. (2007). Big 4 Audit Fee Premiums for National and Office-Level Industry Leadership in the United Kingdom. *Auditing: J. Pract. Theory* 26 (2), 143–166.
2. Boland, C., Daugherty, B., Dickins, D. (2019). Evidence of the relationship between PCAOB inspection outcomes and the use of structured audit technologies. *Audit: J. Pract. Theor.* 38 (2), 57–77.
3. Cunningham, L.M., Li, C., Stein, S.E., Wright, N.S. (2019). What's in a Name? Initial Evidence of U.S. Audit Partner Identification Using Difference-in- Differences Analyses. *Account. Rev.* 94 (5), 139–163.
4. DeFond, M.L. Lennox, C.S. (2011). The effect of SOX on small auditor exits and audit quality, *J. Accounting Economics* 52 (1), 21–40.
5. Garrett, J., Hoitash, R., Prawitt, D.F. (2014). Trust and financial reporting quality. *J. Acc. Res.* 52 (5), 1087–1125.
6. Houston, R.W. Stefaniak C.M. (2013). Audit partner perceptions of post-audit review mechanisms: An Examination of Internal Quality Reviews and PCAOB inspections. *Accounting Horizons*, 27 (1), 23–49
7. Kostić, R. (2020). Revizija ostvarivanja ciljeva budžetskih programa. *Održivi razvoj*, 2(1), 41-52.
8. Mastilović, J. (2019). Dokumentarni akreditiv. *Kultura polisa*, 16(38), 773-783
9. Mićović, S., & Miletić, J. (2019). Poslovni subjekt kao osnova održivosti razvoja. *Održivi razvoj*, 1(1), 43-51.

10. Milojević, I., Ignjatijević, S., & Ćurčić, M. (2019). Integral account and agro-economic application of an introductory integral. *Ekonomika poljoprivrede*, 66(2), 579-588.
11. Milunović, M. M. (2011). Unapređenje interne revizije u javnom sektoru Republike Srbije. *Vojno delo*, 63(3), 314-331.
12. Milunović, M. M., & Stanković, S. J. (2017). Interna revizija javnog sektora u procesu evrointegracija Republike Srbije. *Vojno delo*, 69(1), 374-388.
13. Mihajlović, M., & Vidić, B. (2019). Knjigovodstvo kao uslov održivog razvoja. *Održivi razvoj*, 1(2), 27-36.
14. Parnicki P.P. & Marić, D. (2020). Forenzička revizija – instrument konsolidacije poslovnog galimatijasa u funkciji zaštite interesa kupaca. *Kultura polisa*, 17(41), 591-608.
15. Sandefur, T. (2012). In defense of substantive due process, or the promise of lawful rule. *Harvard J. Law Public Policy* 35 (1), 283–350.
16. Stefaniak, C.M., Houston, R.W., Brandon, D.M. (2017). Investigation inspection risk: A analysis of PCAOB inspections and internal quality reviews. *Audit: J. Pract. Theor.* 36 (1), 151–168.
17. Schmidt, R.N. (2014). The effects of auditors' accessibility to "tone at the top" knowledge on audit judgments. *Behav. Res. Acc.* 26 (2), 73–96.
18. Tešić, A. (2018). Primena Microsoft Power BI programa. *Menadžment u sportu*, 9(1), 16-26

CONCLUSION OF THE STATE AUDIT PROCEDURE

Abstract

The audit report must be of good quality because it is the only way to ensure good understanding of findings reported by the auditor. Poor quality report could nullify all the good work of the auditor. Only the final auditing report is available to the public. The audit report has value to the financial reports due to objective and independent opinion of the auditor on the reality of the financial report. Elements of the audit findings depend on the goal and the subject of the audit. Assessment of the elements of the audit findings are usually an integral part of the audit conclusion.

Datum prijema / Date of arrival: 07.08.2020.

Datum prihvatanja / Accepted date: 12.10.2020.

Aleksandar Majstorović¹

Svetlana Tasić²

Predrag Jovićević³

USMERENJA ZA MODELIRANJE SISTEMA INTERNE BUDŽETSKE REVIZIJE

Pregledni rad

UDK: 336.148(497.11)
657.631.6(497.11)

Rezime

Dobra koncepcija i dosledna implementacija savremenog modela interne državne revizije, kao i maksimalno korišćenje svih njenih mogućnosti u borbi protiv korupcije i organizovanog kriminala uopšte, imperativ je Republike Srbije u najskorijoj budućnosti. Intencija napisa je da, govoreći o internoj reviziji u našem budžetskom sistemu, podstaknemo zakonodavca da kreira i u potpunosti uspostavi pravni okvir i za ovu važnu oblast, čime se obezbeđuju institucionalni preduslovi za široku i sistemsku borbu protiv korupcije u javnom sektoru, ali i u društvu uopšte. Ovim bi se istovremeno pružila mogućnost budžetskom sistemu da značajno poveća efikasnost, efektivnost i ekonomičnost sopstvenog poslovanja, što bi direktno proporcionalno dovelo do smanjenja korupcije, na opšte zadovoljstvo poreskih obveznika Republike Srbije. Pored toga, naša država mogla bi da se ravnopravno svrsta u red država sa moderno uređenom kompletnom pravnom regulativom oblasti državne revizije, javnih finansija, ali i borbe protiv korupcije, pa i organizovanog kriminala.

Ključne reči: budžet, revizija, interna revizija.

¹ dr Aleksandar Majstorović, redovni profesor, Visoka škola za menadžment i ekonomiju, Karađorđeva br. 52, Kragujevac, R. Srbija, majstorovicaleksandar@gmail.com

² Dr Svetlana Tasić, docent, Fakultet za menadžment, Sremski karlovci, Njegoševa 1a, Sremski Karlovci, R. Srbija, svetlana.tasic@lsc.edu.rs

³ Dr Predrag Jovićević, redovni profesor, Fakultet za primenjeni menadžment, ekonomiju i finansije, Beograd, Jevrejska 24/1, Beograd, e-mail: predrag.jovicevic@mef.edu.rs

Uvod

Osnovna funkcija interne revizije uopšte, pa tako i interne državne revizije je, da svoju pažnju usmeri ka operativnoj aktivnosti sistema u okviru koga je ustrojena i u kojem funkcioniše, pri čemu se mogu koristiti i najčešće se koriste, procedure i standardi eksterne revizije. U meri u kojoj te procedure i standardi budu korišćeni, eksterni revizor će moći da se pouzda u internu reviziju i kontrolu. Komitet za praćenje revizorske prakse (Auditing Practices Comitee – APC) u Velikoj Britaniji internu reviziju definiše kao "nezavisnu funkciju ocenjivanja u okviru jedne organizacije (preduzeća u najširem smislu te reči) kojom se ispituje i ocenjuje aktivnost te organizacije, u vidu pružanja usluga toj organizaciji (Chiapello, 2017).

Interni revizori rade, dakle, za potrebe svog sistema, te stoga možemo govoriti samo o njihovoj funkcionalnoj nezavisnosti. Međutim ciljevi i misija interne državne revizije je složenija i obimnija u odnosu na internu reviziju privrednih subjekata, a njen odnos sa Državnom revizorskom institucijom treba shvatiti kao odnos interne i eksterne revizije privrednih subjekata. To je sasvim razumljivo, jer interna revizija svoju delatnost obavlja neprekidno (kontinuirano tokom godine), a eksterna revizija se vrši u jednom relativno kratkom vremenskom periodu. Isto tako, interna revizija ima jedan znatno širi pristup pod kojim se podrazumevada li je poslovanje moglo biti bolje pri čemu se ispituje funkcionisanje postojećeg sistema računovodstva i ugrađene računovodstvene kontrole. Sve to zajedno i uz dobro organizovanu saradnju sa eksternom, u našem slučaju državnom, revizijom treba da doprinese značajnom osavremenjavanju poslovanja državnih organa, što direktno doprinosi značajnim budžetskim uštedama i smanjenju korupcije (Bodiroga, Sredojević & Subić, 2018), a što bi trebalo da se posredno i posmatrano na duži rok odrazi na određena smanjenja poreskog opterećenja građana, povećanje transparentnosti poslovanja državnih organa i smanjenje organizovanog kriminala u budžetskom sistemu Republike Srbije.

U smislu ovog napisa budžetski sistem podrazumeva: republički budžet u celini, pokrajinski budžet, budžet lokalnih vlasti i finansijske planove fondova. Institucionalizovanjem državne revizorske institucije i uspostavljanjem interne revizije u našema budžetskom sistemu (o čemu govori ovaj napis) obezbeđena je efikasna i adekvatna praksa državne revizije Republike Srbije, koja bi se trebala nadograditi u skladu sa najpozitivnijim svetskim iskustvima. Time se istovremeno obezbeđuje

integritet budžetskog sistema, prvenstveno zajedničkim pravnim osnovama, jedinstvenom budžetskom klasifikacijom, jedinstvenim sistemom budžetskog računovodstva, kontrolom i naravno jedinstvenom budžetskom revizijom.

Načela i principi interne budžetske revizije

Već u samom uvodu smo napomenuli da se interna revizija ustrojava u velikim sistemima radi vršenja nadzora nad poslovanjem tih sistema u najširem smislu. Savremena interna revizija privrednih subjekata datira od 1864. godine kada je u SAD osnovano prvo Odeljenje za internu reviziju, a 1941. godine u SAD je osnovan Institut internih revizora (The Institute of Internal Auditors – IIA), koji danas predstavlja najuticajnu svetsku instituciju u ovom domenu. Napominjemo da, sva dalja izlaganja o internoj reviziji privrednih subjekata koja budemo prezentirali, odnosiće se istovremeno i na internu budžetsku-državnu reviziju, kao mlađu naučnu disciplinu i praktičnu delatnost(Andon & Free, 2014).

Pomenuti Institut internih revizora je obelodanio sledeću definiciju: «Interna revizija predstavlja nezavisnu kontrolnu aktivnost unutar sistema usmerenu na pregled, odnosno ispitivanje poslovnih operacija i transakcija u odnosu na filozofiju, poslovnu strategiju, plan i zadatke koje je odredio menadžment sistema, o čemu interna revizija izveštava taj menadžment.» Ova definicija, ne samo da određuje delokrug, već i mesto interne revizije u okviru određenog sistema, kao donekle i adresata izveštaja interne revizije.

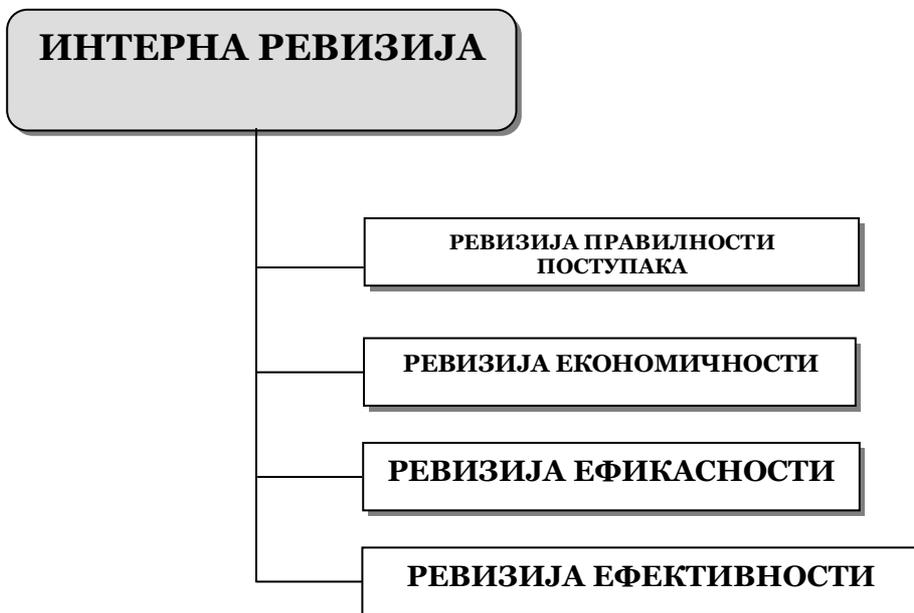
Interna budžetska revizija je prevashodno (koristimo ovaj izraz, jer je deo interne budžetske revizije usmeren na finansijske izveštaje po prirodi stvari upućen na prošlost, tj. ima istorijski pristup) orijentisan na budućnost, tj. poboljšanje 3E faktora (efektivnost, efikasnost i ekonomičnost) sistema u bližoj ili daljoj budućnosti. Interni budžetski revizori treba da odlično poznaju poslovanje sopstvenog sistema, kako u globalu, tako i u pojedinostima, da bi mogli da razvijaju savremenu metodologiju rada, identifikuju sve relevantne rizike, doprinesu poboljšanju operativne efektivnosti sistema interne kontrole, a time posredno računovodstvenoj i finansijskoj funkciji i poboljšanju sveukupnog poslovanja sistema. Ovako širok spektar aktivnosti, navodi nas na konstataciju da su inerni budžetski revizori određena vrsta kontinuirane «konsalting» funkcije u sopstvenom sistemu. Za ovu funkciju cost/benefit analiza, koju kontinuirano treba da sprovodi

mendžment sistema, treba da pokaže da su koristi od njenog funkcionisanja znatno veće od troškova.

Ciljevi obavljanja interne revizije mogu varirati u skladu sa ovlašćenjima prenetim na nju, ali se vremenom iskristalisao stav da interna revizija treba da pokriva sledeće aktivnosti jednog sistema, u skladu sa kojima je i možemo podeliti na:

- reviziju pravilnosti postupaka;
- reviziju ekonomičnosti;
- reviziju efikasnosti i
- reviziju efektivnosti.

Ovakvu podelu najbolje nam može grafički ilustrovati Slika 1.

Slika 1. Vrste interne revizije

Revizija pravilnosti postupaka treba da utvrdi da li se unapred utvrđeni postupci, procedure i uputstva za rad korektno primenjuju. Konkretno to

znači da se interna revizija kontinuirano i sistematski sprovodi praćenjem globalnog stanja sistema, pri čemu je moguće uočiti određene probleme karakteristične samo za pojedine delove sistema. Ukoliko interni revizor smatra za shodno, preporučiće rukovodstvu-menadžmentu sistema angažovanje stručnjaka određenog profila, koji će davanjem određenih preporuka, doprineti pravilnom prevazilaženju uočenog problema. Ovde je važno naglasiti da rukovodstvo ne može svoju odgovornost za poslovanje sistema delegirati ili podeliti sa internim revizorima.

Revizija ekonomičnosti akcenat daje na istraživanje pojava eventualnog neracionalnog trošenja sredstava i na predlog adekvatnih mera za unapređenje poslovanja u tom smislu.

Revizija efikasnosti podrazumeva primenjivanje određenih postupaka radi doslednije realizacije misije konkretnog sistema i njegovih delova. Na primer, ukoliko interni revizor utvrdi da sistem u pojedinim delovima ne funkcioniše efikasno, predložiće menadžmentu njegovo poboljšanje ili promenu.

Revizija efektivnosti – Samo poboljšanje ekonomičnosti i efikasnosti trebalo bi da obezbedi i solidnu efektivnost. Međutim, revizija efektivnosti ide i korak dalje. Ona naime, utvrđuje da li organizacija, uz dato trošenje resursa, ostvaruje postavljene ciljeve. Tom prilikom treba da kreira konkretne predloge za unapređenje i osavremenjavanje poslovanja u najširem mogućem smislu.

Na osnovu prezentirane «podele» interne budžetske revizije, usudićemo se da pokušamo i da odredimo globalna područja njenog interesovanja. Prema našem viđenju, ona treba da ispituje i ocenjuje:

- sveobuhvatnost i primenljivost organizacionih, upravljačkih, računovodstvenih, finansijskih, kadrovskih, i drugih operativnih internih kontrola;
- efikasnost i efektivnost sistema internih kontrola;
- nivo saglasnosti uspostavljenih sistema kontrole sa strategijom rada, kao i adekvatnost i efikasnost njihove primene;
- način davanja preporuka u domenu prevencije grešaka, špekulacija i kriminalnih radnji;
- uspešnost poslovanja pojedinih delova sistema.

Kako bi mogla da uspešno realizuje svoju misiju interna budžetska revizija, treba da nastoji da daje što više konkretnih predloga za poboljšanje poslovanja delova konkretnog sistema. U tom smislu, nameće se kao nužnost formiranje specifične Baze podataka saveta i preporuka na nivou kompletnog sistema, primerene datim uslovima i zasnovane na odgovarajućim teorijskim i empirijskim stavovima i postulatima. Tu bazu treba neprekidno obogaćivati i usavršavati, kao i razmenjivati stavove i iskustva sa adekvatnim iskustvima internih revizora u drugim sistemima, i naročito sa Državnom revizorskom institucijom (Johnsen, et al., 2019).

Internoj reviziji poslovanja u našem budžetskom sistemu najviše bi odgovarala primena sledećih najopštijih principa savremene interne revizije(Andrew & Cahill, 2017):

- overe,
- potvrđivanja,
- sistemskog pristupa,
- cikličnosti,
- adekvatnosti procene rizika i
- matičnog pristupa.

Posvetićemo sada svakom od ovih principa određenu pažnju.

Suština principa overe je da interni revizor treba da overi svu dokumentaciju koju je pregledao. Pri tome dokumentaciju posmatramo u najširem mogućem kontekstu i to kao(Milunović, 2011):

- finansijske izveštaje i evidencije,
- mere i postupke operativne upotrebe pojedinih delova sistema,
- način utroška i pravdanja sredstava,
- dinamika i način obračuna isplate plata.

Kvalitena implementacija principa overe, omogućiće eksternim državnim revizorima da se značajno pouzdaju u rezultate rada konkretne interne budžetske revizije(Bakić, 2019), te da na taj način skrate vreme koje bi inače bilo potrebno za konkretnu reviziju i time smanje troškove revizije(Parker, Jacobs & Schmitz, 2019).

Princip potvrđivanja zasniva se na revizorskom potvrđivanju svih izveštaja i ukupnog toka poslovnih aktivnosti, njihovom razmatranju sa

dužnom profesionalnom pažnjom, kao i potvrdi relevantnosti primenjenih procedura, metoda i tehnika. Pošto ovaj princip podrazumeva i identifikaciju mogućih odstupanja, naglašavamo da je reviziju moguće izvršiti putem testiranja transakcija (analiza sistema) i putem analize slabosti (zona povećanog rizika). Osnovni problem u implementaciji principa potvrđivanja može biti u domenu nepostojanja, promene ili uništenja materijalnih dokaza, što se naročito manifestuje pri obavljanju interne budžetske revizije u uslovima korišćenja savremenih kompjuterizovanih računovodstvenih informacionih sistema. U tom pogledu, ovaj princip je kompatibilan (međusobno se nadopunjuje u značajnoj meri) sa principom overe.

Sistemski pristup ima veoma široku primenu, tj. koristi se u svim vrstama interne budžetske revizije, a zasnovan je u traženju odgovora na tri osnovna pitanja:

- Kako je zvanično postavljen sistem?
- Da li pravilno funkcioniše?
- Da li odgovara zahtevima interne kontrole?

Zvanična organizacija sistema odnosi se na uspostavljene procedure organizacije, koje su predmet posmatranja internog budžetskog revizora, bilo putem neposrednog opažanja ili intervjuisanja zaposlenih u datom podsistemu. U slučaju intervjuisanja revizor mora biti posebno oprezan, jer se često dešava da zaposleni i naročito menadžment prikazuju sistem «kakav bi trebalo da bude» ili na način na koji to žele njihovi pretpostavljeni. U domenu pravilnog funkcionisanja sistema, revizor bi trebao da, u skladu sa revizorskim konceptom materijalnosti, sve dobijene podatke na odgovarajući način dokumentuje. To se najčešće vrši «radnim papirima državnih revizora», koji sadrže podatke i dokaze o urađenim testovima, date sugestije, upitnike interne kontrole, kao i prikaz tokova preduzetih aktivnosti. Sve ovo zajedno dovešće do toga da interni revizor bude u stanju da adekvatno oceni pravilnost funkcionisanja-poslovanja sopstvenog sistema.

Sistemski pristup je veoma praktičan i predstavlja možda najbolju polaznu tačku za internog budžetskog revizora u cilju otkrivanja postojanja materijalnih nedostataka i slabosti kontrola u okviru sistema.

Ciklični pristup podrazumeva tretiranje ukupnog toka poslovanja kao dela određenog ciklusa koji se ponavlja. U okviru toga, kriterijumi kontrole se identifikuju i klasifikuju pojedinačno za svaki ciklus. Ovaj

princip, pored značajnog broja dobrih, ima i nekoliko negativnih osobina, te ga u praksi treba pažljivo osmisliti i još pažljivije primeniti. Osnovne slabosti su:

- Subjektivnost;
- Količina empirijskog znanja o efikasnosti primene tehnika i metoda interne kontrole je najčešće nedovoljna;

Moguće ga je primeniti samo na uobičajene transakcije (cikluse poslovanja).

Princip identifikacije i procene svih rizika je detaljno teorijski razrađen u stručnoj literaturi koja se bavi revizijom kod privrednih subjekata, našu pažnju posvetićemo matičnom pristupu u internoj budžetskoj reviziji. Prvobitno je ovaj princip podrazumevao tabelarni prikaz svih značajnih odluka, rešenja i mogućnosti, sa mogućnošću brze i lake uporedivosti elemenata tabele. Savremena implementacija ovog principa podrazumeva generisanje tehnika interne revizije i ranije korišćenih tabela u adekvatne matrice, koje predstavljaju odličan medij komunikacije i međusobne uporedivosti pojedinih, ranije obavljenih revizija.

Standardi relevantni za internu reviziju

Već smo konstatovali da se gotovo sve metode, tehnike i principi eksterne revizije privrednih subjekata mogu uspešno (uz manja ili veća prilagođavanja) primeniti i na internu reviziju i, naravno, na internu budžetsku reviziju koja je i predmet našeg interesovanja. Analogno tome, sada ćemo razmotriti standarde koji se mogu primeniti pri obavljanju interne budžetske revizije, a zatim i etičke aspekte obavljanja interne budžetske revizije (Milojević, Andžić & Vladislavljević, 2018).

Najpoznatije standarde iz domena interne revizije donosi Institut internih revizora SAD – IIA, kao međunarodna institucija svetskog renomea u ovoj oblasti. Institut je osnovan 1941. godine, sa sedištem u Altamor Springsu – Florida. To je danas međunarodna organizacija sa filijalama u gotovo svim većim gradovima sveta (kod nas nažalost još uvek nema nijednu filijalu), koja ima dvadesetak različitih odbora za najvažnija područja interne revizije (Parfitt, 2018). Institut organizuje pripremu i polaganje za sertifikat ovlašćeni interni revizor OIR (Certified Internal Auditor – CIA) i objavljuje stručni časopis Interni Revizor (The Internal Auditor), koji je međunarodni referentni časopis najviše kategorije (Abdolmohammadi, 2013; Kovačević, Trandafilović & Kalač, 2019).

Bord direktora Instituta je na predlog Odbora za standarde interne revizije (Internal Auditing Standards Board) odobrio Standarde interne revizije. Ti standardi su doneseni i obelodanjeni sa osnovnom namenom da (Novaković, Jovičević & Simin, 2018):

- definišu osnovne principe koji ukazuju na to kako bi interna revizija trebala da izgleda;
- pruže okvir za izvođenje i promovisanje širokog spektra korisnih usluga interne revizije;
- ustanove osnovu za vrednovanje rezultata rada interne revizije; i
- podstiču unapređenje organizacionih procesa i aktivnosti preduzeća.

Ovi standardi podeljeni su u tri osnovne grupe (Rakić & Adamović, 2019):

- Atributivni - odnose se na karakteristike tela, koje u okviru sistema obavlja internu reviziju;
- Standardi izvođenja - opisuju prirodu aktivnosti interne revizije i pružaju kvalitativni kriterijum na osnovu koga se mogu vrednovati ostvarene aktivnosti interne revizije
- Standardi implementacije - nisu unificirani i primenjuju se samo na specijalne vrste angažmana interne revizije.
- Jedinstveni pregled atributivnih i standarda izvođenja, koji se primenjuju od 01.01.2004. godine dat je na sledećem Pregledu.

PREGLED STANDARDA INTERNE REVIZIJE

1. Atributivni standardi

Svrha, delokrug i odgovornost

Nezavisnost i objektivnost

1110 Organizaciona nezavisnost

Individualna nezavisnost

Ugrožavanje nezavisnosti ili objektivnosti

- 1200 Stručnost i dužna profesionalna pažnja
 - 1210 Stručnost
 - 1220 Dužna profesionalna pažnja
 - 1230 Kontinuiran profesionalni razvoj
- 1300 Program kontrole i unapređenja rada interne revizije
 - 1311 Programi vrednovanja kvaliteta rada
 - 1312 Interno vrednovanje
 - 1313 Eksterno vrednovanje
 - 1320 Izveštavanje o programu kvaliteta
 - 1330 Upotreba termina «sprovedeno u skladu sa standardima»
 - 1340 Obelodanjivanje neusaglašenosti

2. Standardi izvođenja

- 2000 Upravljanje aktivnostima interne revizije
- 2010 Planiranje
- 2020 Komunikacija i odobravanje
- 2030 Upravljanje resursima
 - 2040 Politike i procedure
 - 2050 Koordinacija
 - 2060 Izveštavanje odbora i višeg menadžmenta
- 2100 Priroda posla

- 2110 Upravljanje rizikom
- 2120 Kontrola
- 2130 Upravljanje
- 2200 Planiranje angažmana
 - 2201 Razmatranje planiranja
 - 2210 Ciljevi angažmana
 - 2220 Obim angažmana
 - 2230 Alokacija resursa u angažmanu
 - 2240 Radni program angažmana
- 2300 Izvođenje angažmana
 - 2310 Identifikovanje informacija
 - 2320 Analiza i vrednovanje
 - 2330 Evidentiranje informacija
 - 2340 Nadgledanje angažmana
- 2400 Saopštavanje rezultata
 - 2410 Kriterijum za saopštavanje
 - 2420 Kvalitet komunikacije
 - 2421 Greške i propusti
 - 2430 Obelodanjivanje neusaglašenosti sa standardima
 - 2440 Dostavljanje rezultata
- 2500 Nadgledanje ostvarivanja rezultata

Kako su sva dosadašnja izlaganja o internoj budžetskoj reviziji jednim značajnim delom bila zasnovana na upravo prezentiranim standardima, mišljenja smo da ne bi bilo svrsishodno vršiti detaljniju pojedinačnu analizu ovih standarda, jer je njihova suština apsolutno inkorporirana u prezentiranu materiju, to ćemo sada pažnju posvetiti relevantnim etičkim aspektima obavljanja interne revizije u našem budžetskom sistemu (Kostić, Žugić & Radojković, 2014).

Etički aspekti obavljanja interne budžetske revizije

Analogno IFAC-om Etičkom kodeksu za profesionalne računovođe koji je našoj javnosti dobro poznat, postoji Kodeks etike internih revizora. Ovaj Kodeks usvojio je 1968. godine Institut internih revizora SAD, a njegove odredbe uglavnom se odnose na obaveze internih revizora prema poslodavcima (Hall, 2017). Mišljenja smo da bi, kao i standarde interne revizije, bilo sasvim moguće uspešno primeniti i ovaj Kodeks za potrebe interne revizije u našem budžetskom sistemu. Na osnovu tog i takvog uverenja, a i usled nedostatka bolje regulative, odgovorno tvrdimo da bi bilo moguće zajedno ih primeniti (i standarde i kodeks), te da je neophodno da se sa njima malo bolje upoznamo.

Pomenuti Kodeks sadrži odredbe o poštenju, objektivnosti, kompetentnosti i moralnosti internih revizora i njegove odredbe su u potpunosti kompatibilne sa IFAC-ovim Etičkim kodeksom za profesionalne računovođe, te ih treba implementirati na našu projektovanu internu budžetsku reviziju (Foss, Lyngsie & Zahra, 2013).

Zaključak

Revizijska teorija i praksa u Republici Srbiji još uvek nisu na dovoljnom i potrebnom stepenu razvoja. Ova konstatacija dobija znatno veću težinu ako je projektujemo na oblast naše državne revizije, pa ako je sve to tako, nužno se postavljaju dva pitanja: šta je sa internom državnom revizijom, pre svega u budžetskom sistemu? i dokle se stiglo sa njenim razvojem?

Odgovori i na jedno i na drugo pitanje nisu ni malo jednostavni tj. u Republici Srbiji nema na pravi način uspostavljene interne budžetske revizije kod većeg broja budžetskih korisnika, jer nije u potpunosti zaokružen pravni okvir za njeno institucionalizovanje.

Nastojeći da damo svoj skromni doprinos, u ovom napisu govorili smo najpre o načelima na kojima treba da se zasniva naša interna budžetska

revizija, a zatim o principima koji najviše odgovaraju uslovima relevantnim za naš budžetski sistem. Zatim smo pomenuli sve standarde, koji se odnose na reviziju privrednih subjekata uopšte, kako bi posebno prezentirali standarde američkog Instituta internih revizora, za koje smo ubeđeni da bi ih bilo moguće koristiti za vršenje svih internih revizija u našem budžetskom sistemu.

Kako bi svako ozbiljnije razmatranje interne budžetske revizije bilo nepotpuno bez etičkih aspekata, ovoj oblasti takođe smo opredelili određenu pažnju. U vezi sa tim, prezentirali smo osnovne postulate Kodeksa etike internih revizora, donetog od strane Instituta internih revizora SAD. Bez obzira na dilemu koja se javljala u pogledu eventualne opravdanosti primene IFAC-ovog Etičkog kodeksa za profesionalne računovođe, stav o svrsishodnosti primene Kodeksa etike internih revizora, temeljili smo na pretpostavci da se prilikom obavljanja inerne revizije u našem budžetskom sistemu mogu analogno primenjivati, u cilju poboljšanja dosadašnje prakse, u ovom napisu prezentirani standardi interne revizije.

Lirteratura

1. Abdolmohammadi, M. (2013). Correlates of co-sourcing/outsourcing of internal audit activities. *AUDITING: A Journal of Practice & Theory*, 32(3), 69–85.
2. Andon, P., & Free, C. (2014). Media coverage of accounting: The NRL salary cap crisis. *Accounting, Auditing & Accountability Journal*, 27(1), 15–47.
3. Andrew, J., & Cahill, D. (2017). Rationalising and resisting neoliberalism: The uneven geography of costs. *Critical Perspectives on Accounting*, 45, 12–28.
4. Bakić, S. (2019). Tržište kapitala u Srbiji. *Oditor*, 5(3), 53-64.
5. Bodiroga, R., Sredojević, Z., & Subić, J. (2018). Economic efficiency of investment in greenhouse vegetable production without heating. *Ekonomika poljoprivrede*, 65(4), 1383-1393.
6. Chiapello, E. (2017). Critical accounting research and neoliberalism. *Critical Perspectives on Accounting*, 43, 47–64.
7. Hall, H. K. (2017). The new voice of America: Countering foreign propaganda and disinformationact. *First Amendment Studies*, 51(2), 49–61.
8. Foss, N. J., Lyngsie, J., & Zahra, S. A. (2013). The role of external knowledge sources and organizational design in the process of

- opportunity exploitation. *Strategic Management Journal*, 34(12), 1453–1471
9. Johnsen, A., Reichborn-Kjennerud, K., Carrington, T., Jeppesen, K. K., Taro, K., & Vakkuri, J. (2019). Supreme audit institutions in a high-impact context: A comparative analysis of performance audit in four Nordic countries. *Financial Accountability and Management*, 35(2), 158–181
 10. Kostić, R. O., Žugić, R., & Radojković, M. (2014). Interna finansijska kontrola i finansijsko upravljanje u javnom sektoru i njihova uloga u sistemu odbrane. *Vojno delo*, 66(3), 238-254.
 11. Kovačević, M., Trandafilović, J., & Kalač, D. (2019). Revizijski aspekt izvršenja budžeta. *Oditor*, 5(1), 93-105.
 12. Milojević, I., Andžić, R., & Vladislavljević, V. (2018). Računovodstveni aspekti budžetske revizije. *Ekonomika poljoprivrede*, 65(1), 337-348
 13. Milunović, M. M. (2011). Unapređenje interne revizije u javnom sektoru Republike Srbije. *Vojno delo*, 63(3), 314-331.
 14. Novaković, S., Jovičević, P., & Simin, M. (2018). Interna revizija u funkciji menadžmenta. *Oditor*, 4(1), 63-84.
 15. Parker, L. D., Jacobs, K., & Schmitz, J. (2019). New public management and the rise of public sector performance audit: Evidence from the Australian case. *Accounting, Auditing & Accountability Journal*, 32(1), 280-306.
 16. Parfitt, C. (2018). Contradictions of financialised neoliberalism: The contemporary practice of responsible investment. *Journal of Sociology*, 54(1), 64–76.
 17. Rakić, S., & Adamović, V. (2019). Poslovna etika u funkciji uspešnog poslovanja savremenih kompanija. *Oditor*, 5(2), 42-57.

PRINCIPLES FOR IMPROVING THE CURRENT STATE OF INTERNAL BUDGET AUDIT

Abstract

Good concept and consistent implementation of the contemporary model of internal budget audit, as well as maximal usage of all of its possibility in the fight against corruption and organized crime in general is an imperative of the Republic of Serbia in the nearest future. Talking about internal audit in our budget system, the intention of the paper is to encourage the legislator to create and fully establish a legal framework for this important area, in order to ensure institutional preconditions for wide and systematic fight against corruption in the public sector and the society in general. This would simultaneously provide the possibility to the budget system to significantly increase efficiency and effectiveness of own business which would directly proportionately lead to a reduction in corruption, to the general satisfaction of tax payers of the Republic of Serbia. Other than that, our country could be classified as an equal with the countries that have a modern and regulated complete legal regulations in the area of state audit, public finance, as well as fight against corruption and even organized crime.

Key words: budget, audit, internal audit

Datum prijema / Date of arrival: 26.07.2020.

Datum prihvatanja / Accepted date: 03.09.2020.

UPUTSTVO AUTORIMA ZA PRIPREMU RUKOPISA

Dostavljeni naučni radovi, nakon uredničke procene, ulaze u proces recenziranja kompetentnih stručnjaka. Recenzentima nije poznat identitet autora, niti autori dobijaju podatke o recenzentima. Na osnovu recenzija redakcija donosi odluku o objavljivanju, korekciji ili odbijanju rada.

Časopis *Akcionarstvo* publikuje samo ranije neobjavljene naučne i stručne radove iz oblasti menadžmenta. Ukoliko članak predstavlja ranije dopunjen ili izmenjen rad, autori su dužni da dostave kopiju prvog rada.

Izuzetno se štampaju kritička izdanja istorijske, arhivske, leksikografske, bibliografske građe i sl. kao i nenaučna građa koja može biti od koristi istraživačima.

Časopis *Akcionarstvo* izlazi jednom godišnje, rukopisi se dostavljaju elektronskom poštom tokom cele godine na adresu uredništva cefibeograd@gmail.com.

Osnovne informacije o pismu i obimu rada

Pismo rukopisa je na srpskom jeziku. Radovi mogu biti objavljeni na engleskom, ili nekom drugom stranom jeziku.

Dužina i font rukopisa članaka je do 30 000 slovnih mesta (sa belinama), ne računajući fus-note. Font je Cambria 12. Fusnote se unose veličinom slova Cambria 10 i ne služe za citiranje. Veličina stranice je C5 sa marginama 2 cm sa svih strana. Prored teksta je 1,2. Naglašavanja u tekstu prenose se kurzivom.

Struktura članka

Podaci o autoru ili autorki stavljaju se na početku rada, pišu se fontom koji se koristi za glavni tekst rada, Cambria 12. Obuhvataju ime i prezime autora.

Nakon prezimena, u fus-noti se navodi afilijacija autora i podrazumeva ustanovu u kojoj je autor zaposlen kao i elektronska adresa autora. Ukoliko je rad nastao u okviru određenog projekta, potrebno je u fusnoti, navesti podatke o broju projekta, njegovom rukovodiocu i instituciji koja finansira projekat.

Naslov rada treba da što preciznije upućuje na sadržaj članka i da olakšava indeksiranje i pretraživanje teme. Naslov se piše centrirano, velikim slovima, bold.

Apstrakt (rezime) mora da sadrži uvodna razmatranja o istraživanju, ranija zapažanja o problemu, primenjene metode, jasne i koncizne rezultate i mišljenje o uticajima i implikacijama otkrića. U apstraktu se nalaze samo najvažniji detalji koji su potrebni za razumevanje značaja članka. Obim apstrakta je od 150 do 200 reči, piše se na jeziku rada, srpskom i engleskom jeziku kurizivom. Redakcija obezbeđuje prevođenje apstrakata stranih autora na srpski jezik.

Ključne reči ne treba da sadrže reči iz naslova rada već suštinske reči koje su izvučene iz sadržaja rada. Treba napisati do 10 ključnih reči. One se na početku rada navode uz apstrakt.

Na kraju članka dolazi Literatura (prilikom navođenja koristi se *APA (American Psychological Association)* stil.

Na kraju teksta, u donjem desnom uglu, redakcija hronološkim redom navodi datume prijema, odobrenja i eventualnih ispravki rada.

Rad može da sadrži **podnaslove**. Oni su uvučeni u pasus i nisu pisani velikim slovima, već podebljani.

Tekstovi članaka imaju **pasuse**. Paragrafi ne mogu biti sastavljeni od jedne rečenice.

Numeraciju stranica, paragrafa ili podnaslova nije potrebno vršiti.

Dodatni popratni materijali (fotografije, dokumenta, transkripti, tabele, grafikoni, crteži, sheme) poželjni su prilozi i objavljuju se uz prethodno dostavljene dozvole nadležnih institucija. Na primer: slika br. 1 i naziv, u fusnoti se navodi izvor slike, tabela br. 3 i naziv, ispod tabele se navodi izvor.

Način citiranja

Prilikom navođenja koristi se *APA (American Psychological Association)* stil.

Citiranje se vrši unutar teksta sadrži prezime autora, godinu objavljivanja rada, broj stranice sa koje je citat preuzet.

Lista referenci

Posebno se navode izvori i literatura.

Knjige i monografije:

- jednog autora

Culler, J. (2007). *The Literary in Theory*. Stanford: Stanford University Press.

- više autora

Ward, Geoffrey C., and Ken Burns. (2007). *The War: An Intimate History, 1941-1945*. New York: Knopf.

- knjiga objavljena u elektronskoj formi

Eckes, T. (2000). *The developmental social psychology of gender*. Dostupno preko: <http://www.netlibrary.com>

Članak u časopisu ili dnevnim novinama

Referenca treba da sadrži prezime i ime autora, godinu izdanja, naslov članka, naziv časopisa (kurzivom), volumen, broj stranice.

Haraway, D. (1988). Situated Knowledges: The Science Question in Feminism and the Privilege of Partial Perspective. *Feminist Studies*, 14 (3), 575-599.

Stolić, A. (2001). Društveni identitet učiteljice u Srbiji 19. veka. *Godišnjak za društvenu istoriju*, Beograd, 3: 205-232.

Vulićević, M. (2011). O vampirima s empatijom. *Politika*. 26. oktobar. str. 14.

Zbornici radova sa naučnih skupova ili konferencija

Singh, K., & Best, G. (2004). Film induced tourism: motivations of visitors to the Hobbiton movie set as featured in *The Lord of the Rings*. In *Proceedings of the 1st International Tourism and Media Conference, Melbourne* (98-111). Melbourne: Tourism Research Unit. Monash University.

Neobjavljene doktorske disertacije, magistarske teze ili master radovi

Bokan, J. (2004). *Diskurs lika u srpskom realističkom pravu* (Neobjavljena doktorska disertacija). Univerzitet u Beogradu: Pravni fakultet.

Dokument sa interneta:

http://www.newyorker.com/arts/critics/books/2014/05/19/140519crbo_books_wood

CIP - Каталогизација у публикацији
Библиотеке Матице српске, Нови Сад

005

AKCIONARSTVO / glavni i odgovorni urednik Milorad Zekić. -
God. 1, br. 1 (1995)-god. 2, br. 7 (1996) ; vol. 21, no. 1 (2015)- . -
Београд : Centar za ekonomska i finansijska istraživanja, 1995-1996;
2015- (Niš : Family print). - 23 cm

Godišnje.

ISSN 0354-6403 = Akcionarstvo

COBISS.SR-ID 105960199